

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Marie Stojanovová

Vývoj bulharských politických stran a stranictví po r. 1989

Bulgarian Parties and Political System after 1989

Praha 2013

vedoucí práce: Mgr. Jiří Koubek

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji následujícím osobám, bez kterých by práce v předkládané podobě nevznikla:

Mgr. Jiřímu Koubkovi za vedení práce a trpělivost, kterou při jejím čtení projevil

rodině za podporu a pomoc při výsledné úpravě práce

Hance, Standovi a Petrovi za azyl v Infocentru a psychickou podporu

and many thanks to *Timo Leidecker*, who is always willing to help me with resource downloading.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „*Vývoj bulharských politických stran a stranictví po r. 1989*“ vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 29. července 2013

.....

Marie Stojanovová, v.r.

ANOTACE A KLÍČOVÁ SLOVA

Anotace:

Vývoj bulharských politických stran a stranictví po r. 1989

Marie Stojanovová

Bakalářská práce se bude věnovat vývoji politických stran a stranictví v Bulharsku, přičemž časově se omezí na období po pádu komunistického režimu. Pozornost bude věnována vymezení stranicko-politického uspořádání a profilování bulharského stranického systému, který bude zkoumán i na základě charakteristiky významných proudů, s přihlédnutím k fragmentaci a polarizaci, typické hlavně v 90. letech. V neposlední řadě se také zaměří na nejdůležitější politická štěpení, a to na teoretickém podkladě studia přechodů k demokracii. Institucionální hledisko je zastoupeno zejména rozborem volebního systému.

Klíčová slova:

Politická strana, stranický systém, polarizace, štěpení, frakcionalismus, polarizovaný pluralismus

ANNOTATION AND KEY WORDS

Annotation:

Bulgarian Parties and Political System after 1989

Marie Stojanovová

The Bachelor thesis will be focused on the development of Bulgarian parties and party lines. The time context will be limited to the period after the fall of the Communist regime. A close attention will be paid to the analysis of Bulgarian party system, especially on the basis of the phenomena of fragmentation and polarization, both typical for the 90's. The theoretical basis consists in the comparative study of transitions to democracy and of the electoral systems.

Key Words:

Political party, party system, polarization, cleavage, factionalism, polarized pluralism

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ.....	2
PROHLÁŠENÍ.....	3
ANOTACE A KLÍČOVÁ SLOVA.....	4
ANNOTATION AND KEY WORDS	5
OBSAH	6
SEZNAM ZKRATEK.....	8
ÚVOD	10
1. VÝCHODISKA	12
1.1. Zdroje.....	12
1.1.1. Empirické zdroje	12
1.1.2. Teoretické zdroje.....	13
1.2. Metodologie.....	14
2. TERMINOLOGICKÁ VYMEZENÍ.....	16
2.1. Strana a stranický systém	16
2.2. Frakce a frakcionalismus	18
2.3. Pluralismus politických stran.....	20
2.4. Polarizace.....	21
2.5. Polarizovaný pluralismus	22
2.6. Volební systém Bulharska	23
2.7. Bulharský přechod k demokracii	25
3. BULHARSKÉ POLITICKÉ STRANY	27
3.1. ATAKA	29
3.2. Bulharská socialistická strana (BSP).....	31
3.3. Bulharský zemědělský národní svaz (BZNS).....	33
3.4. Hnutí za práva a svobody (DPS)	33
3.5. Demokrati za silné Bulharsko (DSB)	34
3.6. Občané za evropský rozvoj Bulharska (GERB).....	35
3.7. Národní hnutí Simeon Druhý (NDSV).....	36
3.8. Pořádek, právo a spravedlnost (RZS).....	36
3.9. Svaz demokratických sil (SDS).....	37

3.10. VMRO	39
4. VÝVOJ STRANICKÉHO SYSTÉMU V BULHARSKU.....	40
4.1. Od pádu komunismu k prvním volbám do Národního shromáždění (1989 -1991).....	41
4.2. Neúspěšná vláda SDS (1991 - 1994).....	45
4.3. Od vítězství BSP k ekonomické krizi (1994 – 1997)	47
4.4. Návrat vlády pravice (1997 – 2001)	49
4.5. Od překvapivého vítězství NDSV k prohraným volbám (2001 – 2005).....	51
4.6. Vláda levice (2005 – 2009)	54
4.7. Od úspěchu GERBu po jeho předčasný pád (2009 - 2013).....	55
4.8. Politická krize - od předčasných voleb 12. 5. 2013 do současnosti	56
5. BULHARSKÝ POLARISMUS, KONSTRUKCE SYSTÉMU A SMĚŘOVÁNÍ BULHARSKÉ POLITIKY	58
5.1. Bulharský polarismus	58
5.2. Nacionalismus	61
5.3. Silná pozice lídra ve straně	63
5.4. Frakcionalismus v bulharských stranách	64
5.5. Slabost levice	64
5.6. Rekonstrukce nebo konstrukce? Otázka konsolidace bulharského stranického systému.	65
5.7. Kam směřuje bulharský stranický systém?	66
ZÁVĚR.....	67
SEZNAM ZDROJŮ	69
Literatura	69
Internetové zdroje	74

SEZNAM ZKRATEK

VNS	Velké národní shromáždění
NS	Národní shromáždění
EU	Evropská unie
NATO	Severoatlantická aliance
WB	World Bank (Světová banka)
IMF	International Monetary Fund (Mezinárodní měnový fond)

Politické strany:

ATAKA	Ataka
BBB	Bulharský business blok
BEL	Bulharská EuroLevice
BKP	Bulharská komunistická strana
BNS	Bulharský lidový svaz
BSP	Bulharská socialistická strana
BZNS	Bulharská zemědělská národní unie
DP	Demokratická strana
DPS	Hnutí za práva a svobody
DSB	Demokrati za silné Bulharsko
GERB	Občané za evropský rozvoj Bulharska
KB	Koalice pro Bulharsko
NDSV	Národní hnutí Simeon Druhý

NS	Národní svaz
ODS	Sdružení demokratických sil (Sjednocené demokratické síly)
ONS	Sdružení za národní spásu
RZS	Pořádek, právo a spravedlnost
SDP	Sociálně demokratická strana
SDS	Svaz demokratických sil
SK	Modrá koalice (Siniata)
SSD	Unie svobodných demokratů
VMRO	Vnitřní makedonská revoluční organizace

ÚVOD

Výzkumu stranických systémů je věnována dlouhodobá pozornost a mnoho odborných analýz. Dlouhou tradici má především zkoumání stranických systémů západní Evropy. Zkoumání stran a jejich fungování v postkomunistických systémech střední a východní Evropy postupně získávalo na významu a dnes tvoří důležitou součást výzkumu stranických systémů. Komplikované se nicméně stále jeví srovnávání stranických systémů států střední a východní Evropy se západními demokraciemi, a to především v důsledku krátkého vývoje těchto systémů. Snahy o přiblížení definic těchto systémů modelům, které vznikly na základě zkoumání konsolidovaných západních demokracií, může vést ke špatnému pochopení vývoje celého systému a jeho hlavních charakteristik. Tématem předkládané práce je vývoj bulharských politických stran a stranického systému po roce 1989, což je v českém prostředí málo reflektovaný předmět výzkumu a systematickou pozornost mu z předních českých politologů věnuje pouze Maxmilián Strmiska.

Hlavním cílem práce je analyzovat vývoj jednotlivých relevantních politických stran a stranického systému jako takového a druhým cílem práce je pak na základě této analýzy určit, zda můžeme bulharský stranický systém v devadesátých letech charakterizovat jako systém blízký polarizovanému pluralismu definovaného G. Sartorim, tak jak to činí bulharský politolog Georgi Karasimeonov, či nikoli, a co nám v tomto srovnání může bránit. Práce se dále snaží odpovědět na otázky, kam bulharský stranický systém dlouhodobě směřuje, jaké jsou jeho hlavní charakteristiky a zda v konečném důsledku můžeme o bulharském stranickém systému hovořit jako o systému konsolidovaném či nikoli.

Práce je rozdělena do několika částí, které budou v úvodní kapitole blíže specifikovány. Hlavním objektem práce však zůstává analýza stran a stranického systému. Kritériem použitým při výzkumu jsou tak především proměny stranického systému, problém stranického frakcionalismu, proměnlivého elektorátu a vzájemné polarizace dvou hlavních pólů. První kapitola se zabývá vymezením rámce práce a představuje použitou literaturu. Druhá kapitola práce specifikuje teoretické koncepty důležité pro empirickou analýzu, v krátkosti popisuje volební systém Bulharska a zmiňuje také jeho možný vliv na stranický systém. V neposlední řadě krátce zmiňuje bulharský přechod k demokracii. Třetí kapitolu tvoří analýza politických stran. Strany byly vybírány s přihlédnutím k roli, kterou hrály při formování stranického systému v Bulharsku. Historická analýza stranického systému tvoří čtvrtou část práce. Pátou kapitolou je pak vlastní zodpovězení zadaných otázek na základě

uskutečněné analýzy a popis některých výrazných charakteristik bulharského stranického systému.

Důvodem pro výběr práce byla především snaha autorky spojit v tématu práce dohromady dvě oblasti jejího zájmu: Bulharsko a politologii. Vzhledem k dvouoborovému studiu Jihovýchodoevropská studia (jazyková specializace – bulharština) – Politologie měla autorka možnost seznámit se s bulharsky psanou literaturou na předkládané téma a také několikrát v Bulharsku pobývat. Bulharská politická scéna jí pak přišla natolik zajímavá, že se rozhodla svoji bakalářskou práci věnovat právě tomuto tématu.

Jak již bylo zmíněno výše, předkládaná práce mapuje vývoj stran a stranického systému od r. 1989 až do současnosti. Nicméně vzhledem k proměnlivé politické situaci, která je po konání předčasných voleb v květnu 2013 obzvláště nepřehledná, se autorka rozhodla práci uzavřít shrnutím výsledků těchto voleb a naznačit další možný vývoj s tím, že si je plně vědoma zvrátů a politických změn, které mohou situaci v dohledné době zcela proměnit.

1. VÝCHODISKA

Mezi východiska práce lze zařadit základy, z nichž práce vychází a čerpá. Pod konkrétními východisky práce se rozumí zdroje, které umožnily vznik práce a na nichž je tato práce postavena. Tyto zdroje jsou členěny na empirické a teoretické a tvoří oddíly podkapitoly *Zdroje*. Druhá podkapitola pak v krátkosti zmiňuje použitou metodologii a blíže specifikuje cíle práce.

1.1. Zdroje

Základní bulharsky psané zdroje použité pro vypracování předkládané práce byly vyhledávány především v rámci výzkumu, který byl uskutečněn v Bulharsku během října až prosince 2012. Anglicky psaná literatura byla použita hlavně v teoretické části a zahrnuje především odborné články. Vyhledávání dalších zdrojů probíhalo na základě tematických okruhů a také z odkazů na literaturu u dříve použitých zdrojů. Tato primární literatura je použita jak v teoretické, tak v empirické části. Níže předkládaný seznam zdrojů není kompletní, neboť se snaží pouze poukázat na nejdůležitější a nejvíce citované zdroje, z nichž práce čerpá. V samostatných oddílech budou konkrétně představeny jednotlivé teoretické a empirické zdroje.

1.1.1. Empirické zdroje

Porevoluční literatura sice dala prostor překladům bulharských děl a autorským knihám o bulharské historii, ale o současném politickém vývoji v Bulharsku mnoho literatury nevychází. Více jak dvacet let po pádu komunismu tak hlavním zdrojem informací zůstávají přehledy politických systémů jihovýchodní Evropy a odborné články.

Česká historiografická literatura zabývající se Bulharskem je reprezentována především knihou *Dějiny Bulharska* od Jana Rychlíka z edice Lidových novin (2000). Dalším dílem, byť co do rozsahu nepoměrně menším a pro účely této práce tedy nepodstatným, je kniha *Bulharsko* z edice Stručná historie států od nakladatelství Libri (Martínek 2009).

Bulharsko je samozřejmě částečně zmiňováno v knihách zabývajících se regionem Balkánu. Příkladem mohou být knihy *Balkán: 2000 let mezi Východem a Západem* (W. Weithmann, 1996) nebo *Balkán 1804-1999* od Mishi Glenneho (2003). Tyto knihy ovšem představují spíše populárně naučnou literaturu, a proto jich v práci využito nebylo. Obsáhlejší odborná novodobá díla zahrnující i nejmodernější historii Bulharska jsou spíše výjimkou. Autorem zabývajícím se dlouhodobě Bulharskem je například Richard Crampton, z jehož dvou knih, konkrétně *Bulgaria* (2007) a *A Concise History of Bulgaria* (1997) bylo při psaní této práce čerpáno.

Informace o vývoji bulharských politických stran byly čerpány především z knihy Ангела Цуракова *Управляващите политически партии в България 1879 - 2010*, (2010) (Angel Curakov - Upravljavashtite politicheski partii v Balgaria 1879 – 2010). Na pomyslném pomezí mezi empirickou a teoretickou literaturou pak stojí především práce *Bulgaria since 1989* od Marii Spirovy (2010), *Party Formation in East –Central Europe* (1995) od G. Wightmana a *Bulgaria* (1993) J.D. Bella.

1.1.2. Teoretické zdroje

Teoretický rámec práce tvoří především kniha Giovanni Sartoriho *Strany a stranické systémy, Schéma pro analýzu* (2005). Pozornost je věnována hlavně vysvětlení pojmů jako pluralismus, fragmentace, frakce, štěpení a v neposlední řadě vymezení Sartoriho typologie stranických systémů s důrazem na charakteristiku polarizovaného pluralismu. Vzhledem k tomu, že většina teoreticky zaměřené literatury vzniká v zahraničí, bylo využito především anglicky psaných děl. Na začátku teoretické sekce, kde je pozornost věnována vymezení důležitých pojmů, je zmiňována práce F. Boucek *Rethinking Factionalism, Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism*(2009). Pozornost je krátce věnována také možnému vlivu volebních systémů na systémy stranické. K tomuto problému se vztahuje kniha S. Birch *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe* (2003) a článek E. Drumevy *Electoral Systems, Particular Aspects and Bulgarian Case Study* (2007). K popisu tranzice a přechodu k demokracii pak bylo využito práce od Dvořákové a Kunce *O přechodech k demokracii*.

Politologická literatura, z níž bylo při psaní této práce vycházeno a jež se zabývá stranickým systémem Bulharska, je psaná samozřejmě především bulharsky a anglicky.

Hlavním zdrojem se staly knihy Georgi Karasimeonova¹ zabývající se vývojem stranického systému: *Партийната система в България* (2006) (*Partijnata sistema v Balgarija*) a *Партийната система в България, трето преработено и допълнено издание* (2010) (*Partijnata sistema v Balgarija, tretó preraboteno i doplneno izdanie*). Tyto dva základní zdroje byly dále doplněny články či kratšími statěmi: *Internal Party Democracy, The Case of Four Major Political Parties in Bulgaria* (2005), *Between Democracy and Authoritarianism in Bulgaria* (1999), *Past and New Cleavages in Post-Communist Bulgaria* (1999), *The Legislature in Post-Communist Bulgaria* (1996) a *The Party System in Bulgaria* (2004). Vývoj bulharského stranictví a stran z teoretického hlediska dále zkoumají krátké práce Maxmiliána Strmisky *Bipolarita, „třetí strany“ a utváření postkomunistického multipartismu v Bulharsku* (2000) a *Parties, poles and post-communist party arrangements: A study on conceptualization of poles and polarity* (2002). Čerpáno bylo i z knihy P.Maira *Party System Change* (1997).

Po formální stránce se předkládaná práce řídí především univerzitními požadavky na vypracování bakalářské práce. Použita tak byla *Pravidla a metodologické pokyny pro zpracování a odevzdávání bakalářské/diplomové práce Filozofické fakulty (FF) Univerzity Karlovy v Praze (UK)*² a *Náležitosti písemných prací Ústavu politologie FF UK*³.

1.2. Metodologie

Hlavním cílem předkládané práce je charakterizovat vývoj stran a stranického systému. Vzhledem k tomu, že práce je zaměřena na konkrétní zemi v konkrétním časovém úseku, hlavní metodou výzkumu byla zvolena případová studie. Dílčím cílem práce je srovnání teoretických konceptů charakteristiky stranického systému polarizovaného pluralismu G. Sartoriho s tvrzením bulharského politologa G. Karasimeonova, že bulharský stranický systém v devadesátých letech lze definovat právě jako polarizovaný pluralismus. Po

¹ Profesor Georgi Karasimeonov (1949) je jedním z nejdůležitějších bulharských politologů. Karasimeonov byl dlouholetým vedoucím Katedry politologie na Sofijské univerzitě Sv. Klimenta Ohridského. Doktorandský titul získal na právech v r. 1976 a doktorát z filozofie v r. 1989. Docentem byl jmenován v r. 1981 a profesorem o deset let později. Byl redaktorem časopisu „Novo Vreme“ (1971-1981) a od r. 1991 do r. 1998 předsedal Bulharské asociaci politologických věd. Jako hostující profesor vyučoval v USA a Švýcarsku. Karasimeonov je také redaktorem „Parlamentní demokracie“ a často přednáší po celé Evropě. Jeho publikační činnost je velmi obsáhlá a předkládaná práce čerpá z několika jeho knih a článků.

² <http://www.ff.cuni.cz/FF-7296.html>

³ <http://upol.ff.cuni.cz/nalezitosti-pisemnych-praci/>

provedené případové studii a analýze prvků, které bulharský stranický systém vykazuje a které nikoli, je konstatováno, že podmínky aplikovatelnosti polarizovaného pluralismu na stranický systém Bulharska po r. 1989 nejsou naplněny. Práce v neposlední řadě předkládá i několik shrnujících poznatků o stranickém systému v Bulharsku, které jsou pro něj charakteristické a snaží se v odkazu na momentální situaci v zemi popsat budoucí možný vývoj.

2. TERMINOLOGICKÁ VYMEZENÍ

Tato práce si klade za cíl vysledovat hlavní tendence vývoje bulharského stranického systému a stran a argumentuje, že zkoumaný systém nemůžeme považovat za systém blízky polarizovanému pluralismu tak, jak to činí G. Karasimeonov. Hlavním důvodem, proč Karasimeonov vidí stranický systém Bulharska jako polarizovaný pluralismus, je pro něj bipolarita dvou hlavních politických pólů, typická hlavně v devadesátých letech. Na druhou stranu Karasimeonov opomíjí další důležité charakteristiky polarizovaného pluralismu, jak ho definoval G. Sartori a jak bude dále podrobněji vysvětleno. Z tohoto důvodu je v teoretické části práce nutné nejprve krátce definovat pojmy, které jsou pro určení stranického systému nezbytné a dále také zmínit samotnou Sartoriho charakteristiku polarizovaného pluralismu. Do teoretické části je zařazeno i několik poznámek k volebnímu systému Bulharska a možnému vlivu volebního systému na formování stranických systémů jako takových. Poslední část teoretické sekce je pak věnována bulharskému přechodu k demokracii.

2.1. Strana a stranický systém

Politické strany slouží v demokracii jako prostředník mezi státem a občany a jako takové vyžadují určitou míru pravidel a disciplíny k efektivnímu plnění svých cílů. Vzhledem k tomu, že strany vykazují mocenskou strukturu (Sartori 2005, s.78), musíme i je považovat za systémy samy o sobě. Strany jsou sice tvořeny jednotlivci, ti ale vytvářejí skupiny a mohou výrazně proměňovat směřování strany. Interakce mezi členy strany, širší organizací stran a jejím vedením jsou proto pro zkoumání stranického systému velmi důležité. Vnitřní struktura stran může být zkoumána dvěma způsoby, a to se zaměřením na vnitrostranickou demokracii nebo na organizační přístup (Sartori 2005, s. 78).

Pro bulharskou stranickou politiku je typický problém s demokracií uvnitř strany. R. Michels již v r. 1911 definoval svůj „železný zákon oligarchie“, kterým vysvětluje typický vývoj uvnitř strany, kdy každá, byť demokratická strana nakonec nalezne sebe samu pod vlivem skupiny elit, které mají uvnitř strany (skupiny) vlastní cíle (Michels 2001). V Bulharsku mnoho stran vzniká jako strany „leaderského typu“, kdy se od počátku dají nahlížet jako nástroj k získání moci v rukou silného lídra.

Podle G. Karasimeonova byl vývoj stranictví v Bulharsku po r. 1989 poznamenán komunistickou vládou a také způsobem, jakým došlo k jejímu pádu (Karasimeonov 1995a, s. 154). Svůj názor pak podkládá především argumentací, že politický monopol strany zničil občanskou společnost a znemožňoval tak svobodu projevu a politických názorů (Karasimeonov 1995a, s. 155). Tato vysvětlení však spíše než na vliv komunismu na formování stranického systému poukazují na stále přetrvávající snahu některých autorů vyrovnat se s touto historickou periodou. Neměli bychom se tak nechat ošálit pocitem, že za vývojem politických stran v zemích východní Evropy stojí jejich „temná“ komunistická historie. Konkrétně pro vývoj stranického systému v Bulharsku musíme mít na paměti spíše několik nedemokratických režimů, které předcházely r. 1947. Bulharsko bylo staletí pod cizí nadvládou a komplikovaný vznik moderního státu v politicky nestabilním regionu Balkánu spíše nahrával snahám o ustanovení nedemokratických režimů či přímému zákazu politických stran (1934) (Spirova 2010, s. 402) a upevňování osobní moci jednotlivých lídrů. Přestože nezávislé Bulharsko bylo monarchií s pluralitním stranickým systémem, byla pro něj už na počátku dvacátého století typická autoritářská tendence politických stran či jednotlivců. Tyto tendence v bulharské politice, spíše než komunismus, způsobily, že stranám, které se v devadesátých letech začaly formovat, chyběly demokratické tradice a kultura.

V předkládané práci bude odkazováno na typologii stranického systému G. Sartoriho, konkrétně na jeho definici polarizovaného pluralismu. Na tomto místě je proto nutné zmínit pouze to, že jednotlivé stranické systémy se v zásadě liší počtem stran (relevantních), relativní velikostí stran a jejich vzájemnými vztahy (Heywood 2008, s. 327). Stranický systém je tedy strukturálním požadavkem politického systému a objevuje se, *„teprve když rozšíření občanských práv a další podmínky dosáhnou „kritického množství“ a zahrnují podstatnou část komunity“* (Sartori 2005, s. 41). Stranický systém, jakožto zřízení založené na stranách je realizován skrz *„odpovědnou vládu, „realitu“ voleb, ustanovení stran jako subsystému“* (Sartori 2005, s. 41).

Pro G. Sartoriho je při stanovení typu stranického systému počet stran důležitým vodítkem, neboť indikuje *„rozsah fragmentace, koncentrace nebo rozptýlení politické moci“* (Sartori 2005, s. 124). Bulharský stranický systém se vyznačuje poměrně vysokým počtem stran, na druhou stranu jen minimum jich je relevantních. Určit relevantnost strany je však pro charakteristiku stranického systému zásadní. Je nutné si uvědomit, že na samotné velikosti strany nezáleží, pokud strana disponuje *koaličně vyjednávacím potenciálem* na straně jedné nebo *vyděračským potenciálem* na straně druhé (Sartori 2005, s. 127). Koaličně vyjednávací potenciál znamená, že strana má natolik významné postavení, že je důležitá pro

vyjednávání o koaliční vládě a tedy její velikost sama o sobě ztrácí na významu. Vyděračský potenciál strany naopak záleží na síle stran zastrašovat strany ostatní a ovlivňovat tak jejich politiku. V parlamentu pak jde především o jejich sílu využití veta (Sartori 2005, s. 128).

Při charakterizaci stranického systému bychom neměli zapomínat ani na kritérium ideologie, které blíže specifikuje, v jaké ideologické vzdálenosti od sebe se strany nacházejí a jaká je ideologická intenzita jejich vzájemného uspořádání (Sartori 2005, s. 132).

2.2. Frakce a frakcionalismus⁴

Dalším důležitým prvkem, který se významnou měrou podílí na stranickém systému v Bulharsku, je vysoká míra frakcionalismu stran. Protože tento termín bude dále v práci zmiňován, je nutné ho nyní blíže specifikovat a představit. To umožní, aby byl tento termín lépe aplikovatelný na znaky, které vykazuje bulharská stranická soustava.

Podle Sartoriho je podstatné si uvědomit rozdíly mezi politickou stranou a frakcí. Toto rozlišení je obzvláště pro bulharskou politiku velice důležité, protože strany se velmi často dělí v průběhu výkonu svého politického mandátu, a přispívají tak k poměrné nestabilitě stranického systému. Pro Sartoriho jsou frakce důležité především proto, že mohou hrát významnou roli jakožto veto players (Boucek 2009, s. 466). G. Sartori jako *frakci* definuje specifický typ politické skupiny, tedy „mocenskou skupinu“ (Sartori 2005, s. 83), a jako *fragment* třídu stranických subjednotek, přičemž označení *fragment* je neutrálnější, ale také méně specifické (Sartori 2005, s. 81, 83).

Françoise Boucek ve své práci „*Rethinking Factionalism*“ shrnula dosavadní debatu o frakcionalismu, které vytkla, že jde o příliš analytický pohled na substranické skupiny, který nevysvětluje vnitřní dynamiku stran (Boucek 2010, s. 455). Vnitřní dynamika stran je ale velice důležitá a v bulharském politickém prostředí, typickém svojí roztržštěností, by jistě neměla být opomenuta. I Boucek podotýká (a odkazuje přitom na Sartoriho), že frakce je vnímána negativně, k čemuž přispívá i konotace, která se u tohoto slova vytvořila díky mediálnímu obrazu, jaký je nám předkládán (Boucek 2010, s. 460). Podle F. Boucek by „*frakcionalismu by měl být nahlížen [...] jako dynamický proces parciace subskupin*“

⁴ Strana, která je složená z mnoha frakcí, je podle Sartoriho vysoce fragmentovaná a tedy i vysoce roztržštěná (Sartori 2005, 83). V předkládané práci slovo „fragmentovanost“ označuje situaci ve straně, která nutně nevede k jejímu rozpadu nebo odtržení konkrétní mocenské skupiny, tedy frakce. Slovo frakcionalismus naopak označuje štěpení na frakce a je tedy často i označením pro proces oddělení této frakce od strany.

(Boucek 2010, s. 455). Hlavním důvodem vedoucím k frakcionalismu stran je jejich stranická heterogenost (Boucek 2010). Nelze tedy předpokládat, že strany, jakožto struktury složené z mnoha různých jednotlivců a názorových skupin, by nepodléhaly vnitřním tlakům. Dalším důležitým zjištěním, které Boucek předkládá, je fakt, že tento „*proces změny se může objevit v cyklech, které mohou přispívat ke stranické desintegraci*“ (Boucek 2010, s. 456).

Pro účely této práce se budeme zabývat výhradně frakcemi parlamentních stran. Tato „*parlamentní kategorie může být dále rozdělena na mezi-stranickou a intra-stranickou subkategorii, které se dále člení*“ (Boucek 2010, s. 461). Pokud se posuneme k samotnému vyhodnocování chování aktérů, pak je důležité si nejprve připomenout, že chování uvnitř strany závisí na dvou proměnných: vnitřní kohezi a jejím protipólu, totiž frakcionalismu (Boucek 2010, s. 464). Pro bulharskou politiku je typický například frakcionalismus vyplývající ze štěpení ve vedení strany, kdy se členové strany začnou štěpit kolem vůdčích osobností. K tomuto štěpení může docházet z mnoha důvodů, např. v důsledku různých sporů, ohledně ideologie, názorů na strategii strany či legislativu. Důležitá je především provázanost různých proměnných, které vedou ke vzniku frakce (Boucek 2010, s. 464). Osoba samotného lídra takové frakce je také velmi důležitá a do jisté míry předurčuje, zda bude mít frakce šanci uspět v boji o moc či nikoli. Frakce tedy obecně usiluje o svoje uplatnění jak ve straně samotné, tak i ve vládních institucích s cílem „*ovlivnit politiku a rozhodování*“ (Boucek 2010, s. 465). Boucek frakce vidí i jako platformy, které mohou zlepšit komunikaci mezi stranami a jejich voliči (Boucek 2010). To ji vede k velice jednoduché definici frakce, totiž že za frakci můžeme označit „*jednoduše každou skupinu uvnitř větších skupin*“ (Boucek 2010, s. 468).

Výše zmiňovaná definice frakce je sice velmi jednoduchá, ale v důsledku této jednoduchosti i velice široce pojatá. Bližší definice rozdílných druhů frakcí, které Boucek předkládá nám tak pomohou lépe porozumět funkcím frakcí uvnitř politických stran a jejich vlivu na stranický systém i politiku jako takovou.

Kooperativní frakcionalismus může být do jisté míry vnímán jako velmi pozitivní typ frakcionalismu, protože apeluje na spolupráci uvnitř strany a snaží se prezentovat rozdílné názory tak, aby pokud možno došlo ke shodě. Jeho cílem je především stranu skrz výměnu názorů sjednotit a budovat tak konsensus (Boucek 2010). Tento typ je charakteristický pro strany, které se začínají ustanovovat a mohou se objevit jako důsledek „*změny režimu, demokratické tranzice [...] a stranického štěpení*“ (Boucek 2010, s. 469). Na druhou stranu je nutné podotknout, že politici se často snaží dát průchod své individualitě a v případech stran, které jsou jakousi zastřešující organizací sjednocující menší strany, je velmi pravděpodobné,

že ambice jednotlivců, případně jejich frakcí budou zastřešující organizaci štěpit z důvodu snahy o větší pozornost voličů pro ně samotné (Boucek 2010, s. 473).

Pro *soutěživý frakcionalismus* je typická především odstředivá soutěž uvnitř strany. Tyto tendence mohou být způsobeny faktory, jako jsou neshody uvnitř strany, nebo stimuly institucionálního charakteru (Boucek 2010, s. 473). Fragmentace a štěpení u tohoto typu nepůsobí jako prvek, který by měl ve výsledku stranu sjednotit na společném kompromisu. Problém je, že frakce se staví do přímé opozice vůči zbytku, jehož názor nesdílí, a oslabuje tak vazby uvnitř strany. To ve výsledku vede k oslabování pozic strany a problémům v prosazování jejího programu (Boucek 2010, s. 462). Přestože se může jednat o typ frakcionalismu, který je pouze dočasný a může být překlenut, je bezesporu velmi vážným problémem uvnitř strany s vysokou pravděpodobností na nový konflikt. Nicméně i soutěživý frakcionalismus může být pro stranu pozitivem, protože vede k větší aktivizaci členů strany, přináší širší platformu pro komunikování problémů uvnitř strany i jejího působení navenek atd.

Degenerativní frakcionalismus tak, jako ho definuje Boucek, je frakcionalismus, který může vyústit ve štěpení strany a „v nejhorším případě k jejímu zničení“ (Boucek 2010, s. 477). Příčinami, které vedou k tomuto výsledku, jsou například; „*krajní fragmentace [či] privatizační pobídky*“ (Boucek 2010, s. 477). Frakce, kterým je umožněno nabývat na síle, brzy zkomplikují fungování samotné strany do té míry, že se postaví do pozice veto players. „*Pozornost zaměřená mimo stranu, na úzké zájmy lídra frakce, povzbuzuje prospěchářské chování*“ (Boucek 2010, s. 477). Tento problém se týká především stran, které po dlouhou dobu byly u moci a mohly tak ovlivňovat toky veřejných financí atd.

2.3. Pluralismus politických stran

Pokud se omezíme pouze na politickou rovinu tohoto termínu, pak pod ním rozumíme „*diverzifikaci moci*“ (Sartori 2005, s. 32). Podstatou politického pluralismu je pak názorový nesouhlas, který ale v pluralistických, a tedy liberálních demokraciích vede ke konsensu. Znakem politického pluralismu je také to, že jej vnímáme jako důležitou součást vlády většiny (Sartori 2005, s. 34). Je nicméně mylné se domnívat, že pluralismus označuje pouze mnoho skupin, protože pak bychom pluralismus mohli snadno zaměnit za fragmentovanost. Pluralismus může být také definován jako „*křížící se štěpení*“ (Sartori 2005, s. 35), přičemž

tato štěpení se navzájem oslabují, spíše než aby se posilovala. Z tohoto důvodu studujeme nejen strany jako samostatné jednotky, které ale mohou být samy dále členěny na menší subjednotky (subsystémy), ale i stranický systém jako takový.

2.4. Polarizace

Polarizace je dalším z důležitých termínů, který nám může pomoci rozlišit základní typy režimů. Pro to, abychom tak mohli učinit, musí být nicméně jasně vymezeny rozdíly mezi jednotlivými póly a to na základě jejich elektorátu, ideologie atd. Neměli bychom se ovšem nechat zmást tím, že pólovost vyvolává dojem pouze dvou navzájem v opozici stojících jednotek. Naopak, stranický systém může vykazovat několik pólů najednou. Důležitý je proto nejen samotný počet pólů, ale i jejich vzájemné postavení, což je prvek významně formující stranický systém a jeho samotnou ideologickou diverzitu. Polarizace je charakteristická tedy především pro multipartijní systémy ale mluvit o ní můžeme již u dvoupartijního systému, pokud tento vykazuje znaky rozdílných politických a ideologických identit, tak aby reprezentovaly rozdílné politické volby voličů. Ovšem ne každá strana je sama o sobě samostatným pólem. Pokud jsou si tedy strany programově, ideologicky a politicky velmi blízké, mohou dohromady tvořit jeden pól v opozici k jiným stranám. Jednotlivé strany tedy nejsou ztotožnitelné s póly, ale maximální počet pólů je přímo úměrný počtu stran.

Pro multipartijní systémy platí, že jednotlivé póly od sebe musí být vzdálené a co nejostřeji viditelné, tedy vzájemně vymezené. Rozdíly v ideologii a vzdálenost jednotlivých politických stran navzájem ovšem nepředstavuje dostatečnou podmínku polarizace. Na druhou stranu, póly spolu musí také být ve vzájemné interakci, neboť právě jejich vzájemné formování ovlivňuje samotný stranický systém. Z výše řečeného je tedy zřejmé, že polarizace stranického systému ovlivňuje politické uspořádání poměrně značnou měrou. Pro bulharskou politiku především v první polovině devadesátých let je vzájemná polarizace dvou hlavních politických uskupení určujícím faktorem.

2.5. Polarizovaný pluralismus

Sartoriho typologie stranických systémů byla od svého vzniku aplikována na konsolidované stranické systémy a její relevantnost pro typologizaci bulharského stranického systému tak může být do jisté míry zpochybněna. Bulharsko je předními bulharskými politology (Karasimeonov 1996b, Kanev 1996) se Sartoriho typologií srovnáváno, ale i 24 let od pádu komunistického režimu systém vykazuje jistou nestabilitu.

Jak již bylo řečeno, předkládaná práce se snaží polemizovat s Karasimeonovou definicí bulharského stranického systému jako velmi blízkého polarizovanému pluralismu a to především na základě srovnání charakteristických prvků polarizovaného pluralismu tak, jak s ním přišel G. Sartori, a skutečného vývoje a charakteru bulharského stranického systému. Než přistoupíme k samotným charakteristikám polarizovaného pluralismu, je nutné připomenout, že důležitými prvky jsou zde relevantnost zkoumaných aktérů, tedy politických stran, jejich počet⁵ a také jejich vzájemná ideologická vzdálenost.

Polarizovaný pluralismus je v první řadě charakterizován „*přítomností relevantních antisystémových stran*“ (Sartori 2005, s. 136). To znamená, že tyto strany se nestaví do opozice pouze proti politice vládnoucí strany (stran), ale proti režimu jako takovému a požadují jeho změnu. Antisystémová opozice má tedy delegitimační vliv, přestože její chování může být uplatňováno různou formou.

Druhým zásadním charakteristickým rysem je existence „*dvoustranných opozic*“ (Sartori 2005, s. 138). To znamená, že v takovém stranickém systému jsou dvě opozice, které jsou od sebe natolik vzdálené, že to absolutně vylučuje jejich potencionální spojení, a tedy se vzájemně vylučují. Tyto opozice jsou „*z hlediska konstruktivního přístupu nekompatibilní*“ (Sartori 2005, s. 138) a mají blíže k vládnoucím stranám než k sobě navzájem.

Třetím znakem polarizovaného pluralismu je „*charakteristické středové umístění jedné strany (...)nebo skupiny stran (...)*“ (Sartori 2005, s. 139), což nás přivádí k zjištění, že interakce stranického systému probíhají minimálně mezi třemi póly, tedy že střed čelí jak pravici tak levici. Je ovšem nutné mít na paměti, že středové umístění strany neznámá totéž co středová ideologie a ve svém výsledku to může vést k extrémistické politice a odrazování dostředivých sil (Sartori 2005, s. 139).

⁵ Počet stran by měl být podle Sartoriho na hranici pěti (šesti) stran

Polarizace je čtvrtým znakem, který Sartori pro polarizované režimy uvádí. Z toho vyplývá, že „spektrum politických názorů je vysoce polarizováno“ (Sartori 2005, s. 140) a samo o sobě tak do značné míry brání dostředivým tendencím. Jako příčinu polarizace pak můžeme vidět samotnou obsazenost středu.

Pátý znak je pak již víc než zřejmý a je jím právě „převládání odstředivých sklonů nad dostředivými“ (Sartori 2005, s. 141), a tedy z toho vyplývající tendence oslabování středu ve smyslu ztráty volebních hlasů.

„Ideologické rozstrukturování“ (Sartori 2005, s. 142) je šestým znakem a předpokládá soutěž stran na bázi ideologických argumentů. Důvodem pro vysokou ideologizaci je především nutnost jasně se vymezit vůči ostatním stranám a definovat tak i svoje voliče. To pak straně usnadňuje soutěž v systému, kde je jich poměrně velké množství a volič tak může být při ideové blízkosti lehce přetažen do jiného voličského tábora.

„Přítomnost nezodpovědných opozicí“ (Sartori 2005, s. 144) je sedmým znakem polarizovaného pluralismu a je výsledkem toho, že strany nevidí reálnou možnost alternace na středu, který je obsazen vládnoucí stranou. Extrémní strany jsou navíc v tomto systému z boje o mocenské pozice vyřazeny úplně. Pokud ke změně dojde, pak je pouze okrajová a představuje spojení (dočasné) středové strany s partnerem ze středopravé nebo středolevé strany. To vede ve svém důsledku k pouze polo-odpovědné opozici a u periferních stran dokonce k nezodpovědné opozici.

Osmá charakteristika, tedy „politika triumfování“ (Sartori 2005, s. 145), pak již je důsledkem výše zmíněných jevů a liší se především svým rozsahem.

Je zřejmé, že polarizovaný pluralismus nemusí vykazovat všechny výše zmiňované charakteristiky najednou. Bulharský stranický systém, jak bude dále popsáno, ovšem nenaplnuje téměř žádný z těchto znaků a vzhledem k tomu, že se jedná o semikonsolidovaný systém, je vůbec otázkou, zda můžeme pro jeho klasifikaci Sartoriho model použít.

2.6. Volební systém Bulharska

O vlivu volebních systémů na systém stranický se mezi politology vedou vášnivé debaty. Pro účely této práce není nutné tyto polemiky příliš zdůrazňovat, neboť jejím účelem není tyto teorie potvrdit či vyvrátit. Na druhou stranu je žádoucí alespoň v několika větech

tuto problematiku zmínit především s ohledem na to, jak důležité debaty se o budoucím volebním systému v Bulharsku po pádu komunismu vedly.

Dva základní typy volebních systémů jsou většinový a poměrný. U většinového volebního systému základní poučka zní, že favorizuje velké strany, a u poměrného, že naopak přispívá ke spravedlivějšímu poměru křesel mezi jednotlivými stranami a vede tak k multipartismu a potažmo sestavování koaličních vlád. Podle Duvergera můžeme vliv volebního systému dělit na psychologický a mechanický (Pappalardo 2007, s. 721). Psychologický efekt se projevuje před volbami, kdy má vliv na voličské preference a můžeme se tak ptát, zda volič skutečně odevzdal svůj hlas straně, pro niž opravdu hlasovat chtěl, či straně, která má za daných volebních pravidel podle jeho názoru největší šanci na úspěch a je jeho politickým názorům třeba jen nejbližší. Mechanický efekt se pak dostává na řadu naopak po volbách. Jde tedy o přerozdělení volebních hlasů na mandáty pro jednotlivé strany.

Podle S. Birch je v souvislosti se zeměmi východní Evropy nutné si uvědomit, že při tvoření volebních zákonů a pravidel byly tyto nově vzniklé demokracie velmi slabě institucionalizované a vedené elitou, která rozhodovala o tom, jak budou volební systémy v jejich zemi vypadat (Birch 2003). To vedlo k tomu, že se snažily, aby volební pravidla nahrávala právě jim a jejich stranám. S volebním systémem a volebními pravidly také souvisí otázka financování stran. Obecně platí, že strany, které jsou financovány státem, nemají tak výraznou potřebu zajistit si širší členskou bázi a elektorát a mohou se z nich snadno stát strany kartelové (Birch 2003).

Bulharsko v prvních svobodných volbách do Velkého národního shromáždění (VNS), jehož úkolem bylo vypracovat novou ústavu, použilo systém smíšený. Šlo tedy o kombinaci systému většinového se systémem poměrným. Tento kompromis byl výsledkem jednání u kulatého stolu mezi bývalými komunisty a zástupci opozice z řad Svazu demokratických sil (SDS). Rozdílné názory na to, jak by měly první volby do VNS vypadat, panovaly samozřejmě od samého počátku. Tyto rozdílné názory vycházely především z toho, že jak SDS, tak Bulharská socialistická strana (BSP)⁶ odhadovaly svoje šance na úspěch v závislosti na zvoleném volebním systému. BSP požadovala smíšený volební systém, zatímco SDS prosazovala systém poměrný, který by jí umožnil lépe se vyrovnat s faktem, že neměla dostatek výrazných kandidátů ve všech regionech. Konečný návrh nakonec přinesl kompromisní řešení, tedy smíšený systém, v němž hranice pro vstup do VNS činila pouhých 4%

⁶ V práci je pro zjednodušení o Bulharské komunistické straně (BKP) od začátku přechodu k demokracii (listopad 1989) psáno jako o Bulharské socialistické straně (BSP), přestože strana svůj název po vnitřním referendu změnila až na jaře 1990.

jak pro strany, tak koalice. Ze čtyřsetčlenného Velkého národního shromáždění bylo tedy 200 poslanců voleno většinou a 200 poměrně. Šlo tedy o vzájemně se překrývající volební systémy, které umožňovaly, aby jedna osoba kandidovala v obou systémech. Pokud tedy byl kandidát úspěšný v obvodu v obou systémech, mohla strana posunout kandidáty na listině tak, aby vítěz v obou volebních systémech byl v tom poměrném nahrazen dalším člověkem na kandidátní listině. Hlasy byly odevzdávány na jednom místě a volič tak dvěma volebními lístky vyjadřoval svoji vůli dvěma způsoby (Drumeva 2007). Cílem obou stran bylo samozřejmě získat co nejvíce hlasů, ale také se ujistit, že vlastní lídři stran budou zvoleni. To vedlo k tomu, že pro zvětšení jejich šance na zvolení byli postaveni do čela kandidátek jak na většinovém, tak na poměrném volebním listu.

Přestože Bulharsko jako první z bývalých komunistických států zavedlo smíšený volební systém, také jej jako první zrušilo a první volby do Národního shromáždění se konaly podle poměrného volebního systému. Podle Spirovy je za vysokým počtem stran v Bulharsku nutné vidět jeho volební systém (Spirova 2010, s. 407). Mezi lety 1991 – 2001 Bulharsko používalo poměrný systém, kdy kandidátní listiny byly ustanoveny zvlášť pro každý region, „ale místa v NS byla rozdělena dle výsledků na národní úrovni“ (Spirova 2010, s. 408). Dalším důvodem, který může nahrávat frakcionalismu uvnitř stran, je účelové předvolební shromažďování do aliancí, které se po volbách drojí do frakcí a následně se ustanovují jako strany.

Na závěr je nutné poznamenat, že pokud přiznáme vliv na formování stranického systému volebnímu, pak bychom neměli opomenout alespoň zmínit ani další skutečnosti, které se mohou na formování stran podílet. Mezi ně patří především zvolený typ exekutivy, historie dané země a její kulturní zvyklosti nebo ekonomická struktura (Birch 2003).

2.7. Bulharský přechod k demokracii

Bulharský stranický systém byl, jak už bylo naznačeno, do značné míry ovlivněn bulharským historickým vývojem. Kitschelt ve své typologizaci řadí komunistické Bulharsko k patrimoniálnímu typu komunismu. Pro patrimoniální komunismus je typická závislost mezi lídry a jejich podporovateli, přičemž dalšími důležitými prvky jsou přísná hierarchická struktura, kult osobnosti a také klientelistické sítě (Kitschelt, Mansfeld, Markowski, Tóka

1999). Otázka zní, zda některé prvky, které byly typické pro komunistický režim (a předtím i pro jiné režimy na bulharském území) neovlivňují i dnešní Bulharsko. Domnívám se, že předkládaný rozbor politických stran a bulharského stranictví poukazuje na tyto výše zmiňované jevy, které byly pro bulharskou stranickou politiku typické od počátku 20. století. Tyto jevy jsou tedy důsledky politické kultury, která v Bulharsku panovala již před obdobím komunismu.

Průkopníkem studia přechodů k demokracii byl D. Rustow, který dynamiku procesu rozdělil do tří fází; *přípravné*, kdy se elita snaží zahájit změnu režimu, *rozhodující* fáze, která je definována jako „*akt uvážlivého konsensu*“ (Dvořáková, Kunc 1994, s. 20), a poslední *uvykací* fáze (Dvořáková, Kunc 1994, s.21). Dvořáková s Kuncem shrnují debatu zabývající se tím, co by mělo u přechodů k demokracii být studováno a tvrdí, že základem je „*povaha odstraňování nedemokratického režimu a délka jeho trvání; mocenské způsoby a prostředky tohoto autoritářského režimu; činnost opozice; okolnosti ekonomického vývoje; převládající mezinárodní ovzduší*“ (Dvořáková, Kunc 1994, s. 30). Podotýkají ovšem, že nesmí být zapomenuto, že „*odchod od diktatury [...a...] vstup do demokracie*“ (Dvořáková, Kunc 1994, s. 34) jsou dvě zcela odlišné věci a v konečném důsledku se to první jeví jako mnohem snazší než druhé.

Pokud se v bulharském případě zaměříme na zkoumání „pádu“ režimu, pak musíme konstatovat, že ze strany komunistických elit šlo o snahu demokratizovat komunistickou stranu zevnitř a zajistit si tak kontinuum moci. Je tedy zřejmé, že prvotním cílem režimu není předat moc, ale naopak si ji ve změněných podmínkách udržet (Dvořáková, Kunc 1994, s. 56). Napětí uvnitř komunistické strany, které bylo zřejmé především mezi tvrdou linií a mladými komunisty, kteří si uvědomovali měnící se situaci, bylo jedním z důležitých předpokladů změny režimu v Bulharsku. Bulharský přechod, který byl řízený částí strany, tak můžeme definovat jako *přechod shora*, kdy si vládnoucí elity zachovaly výrazný vliv na řízení procesu přechodu a určovaly tak výraznou měrou jeho tempo, přestože podléhaly tlaku zdola (Dvořáková, Kunc 1994, s. 67).

Významnou roli pro úspěšný přechod k demokracii hrají i vzájemné dohody mezi jednotlivými aktéry. Tyto *zakladatelské pakty* musí brát v potaz všechny významné aktéry procesu a nastavit pravidla hry (Dvořáková, Kunc 1994, s. 68-69). V Bulharsku došlo k dohodám mezi bývalými komunisty a opozicí v jednáních u kulatého stolu. Hladký přechod k demokracii ovšem neznamenal, že by proběhla i její rychlá konsolidace.

3. BULHARSKÉ POLITICKÉ STRANY

V této části práce jsou blíže specifikovány některé výrazné prvky projevující se u bulharských politických stran a zahrnut je také seznam relevantních stran s krátkým popisem jejich vývoje.⁷ Vzhledem k velkému množství stran, které se na bulharské politické scéně vyskytují, omezuje se následující výčet stran pouze na strany relevantní, tak jak bylo výše specifikováno, s přihlédnutím k několika stranám, které byť samy o sobě nejsou stranami ani s koaličním, ani vyděračským potencionálem, přesto hrály v bulharském stranickém systému důležitou roli, a to především kvůli své účasti v předvolebních koaliciích, vnitřní frakcionalizaci, která je pro bulharské strany typická či výraznou, většinou antikomunistickou a „populistickou“⁸ rétorikou.

Proces tranzice v zemích východní Evropy nevyžadoval pouze demokratizaci, ale jeho nutnou součástí byla i ekonomická transformace a v některých případech i budování nových státních institucí (Mair 1997, s. 178). Všeobecně se má za to, že strany těchto zemí trpí „nedostatkem silných organizačních struktur, slabým elektorátem a stranickými vazbami na společnost“ (Spirova 2005, s. 601). To vede k jejich sklonu být silně personalizovanými a tvořenými „profesionály“, a tedy nepřekvapí, že „*institucionální inženýrství v post-komunistickém prostředí je určováno pragmatickým sebe-zájmem politických elit*“ (Genov 2001) I pro Bulharsko platí, že strany jsou financovány státem a dalo by se tak odvodit, že jejich zájem bude především na přilákání voličů, méně pak samotných členů, kteří se na financování strany nepodílejí. Pro bulharský stranický systém to ovšem, jak bude níže zmiňováno, není tak úplně pravdou.

Dalším prvkem, který souvisí s relativní novostí těchto stran, je i jejich způsob komunikace s voliči. Strany, které se začaly formovat v moderní éře komunikace, nepotřebují silnou a kohezní stranickou strukturu k tomu, aby mohly samy sebe propagovat. Mnohem důležitější je pro ně využití médií a dobře mířených sloganů, které přilákají potencionální voliče. I to je jedním z důvodů, proč by se mohlo zdát, že počet straníků ve východní Evropě

⁷ Předkládaný seznam stran je uváděn v abecedním pořadí

⁸ V předkládané práci jsou slova jako „populistická rétorika“, „populistická hesla“ a „populistická strana“ používána s plným vědomím toho, že jde o relativně vágní pojmy, které jsou jak v žurnalistice, tak politice používány s jasně zabarvenou negativní konotací, jejímž cílem je především diskreditace takto označených politiků, strategií atd. a „nařčení z populismu se tak stávají novým populismem“ (Todorov 2008). Pro účely práce se těmito termíny bude mluvit politická strategie, která zdůrazňuje potřebu přímých vztahů mezi občany státu a jeho vládnoucí elitou bez přílišné mediace institucí. Primární snahou této politické strategie je narušit konsensus mezi elitami z pozice zástupce mas a je obohacováno o anti-elitistickou rétoriku.

je obecně ve srovnání s jejich počtem v západní poměrně nízký. Bulharsko v tomto ohledu představuje jistou výjimku. Podle M. Spirovy je zřejmé, že bulharské politické strany postupně začaly klást větší důraz na organizaci, a jsou tak v regionu zemí s největším stranickým členstvím a také extenzivními organizačními strukturami (Spirova 2005, s. 602).

Na druhou stranu, podle Karasimeonova bulharské politické strany trpí vnitřním demokratickým deficitem (Karasimeonov 2005) a nízkou profesionalizací. Toto Karasimeonovo tvrzení ovšem připomíná spíše „hysterické“ vyhrožování návratem autoritářství uvnitř stran. Karasimeonov v tomto ohledu, zdá se, zaměňuje silnou osobnost lídra se stranickou diktaturou. Nepochopení tohoto rozdílu ho pak vede ke konstatování, že NDSV bylo „de facto autoritářskou stranou“ (Karasimeonov 2005), přestože šlo spíše o stranu málo jednotnou a centralizovanou. Pravdou ovšem je, že i přes zřejmou snahu o posilování stranických struktur je Bulharsko zemí s poměrně nekonsolidovaným stranickým systémem. Je mylné se domnívat, že organizace do stran tedy automaticky znamená také jejich menší vnitřní frakcionalizaci a štěpení. U bulharského stranického systému je tomu, zdá se, naopak a jde tak o jednu z hlavních příčin relativní nestability stranického systému.

Dalším prvkem bulharského stranického systému je vysoký počet stran, které ve volbách kandidují spojené do předvolebních aliancí. Z tohoto důvodu jsou v překládané práci koalice považované za ucelené jednotky, protože pokud bychom zkoumaly všechny jednotlivé malé strany do koalic sdružené, pak bychom samozřejmě mohli celou práci věnovat pouze seznamu stran. Nestabilní počet stran je především na pravé straně politického spektra, zatímco levá strana je tradičně obsazena BSP.

V zásadě lze bulharské strany rozdělit do čtyř kategorií, na strany pravicové, levicové, strany středu a strany zemědělsky orientované, které vyznávají jak pravicovou, tak levicovou politiku. Kromě BSP a Bulharského zemědělského národního svazu (BZNS) všechny strany vznikly nově, a tedy postrádaly předchozí politickou zkušenost, zdroje a stabilní elektorát. Sociální demokraté (SDP) a Demokratická strana (DP) měli sice předchozí tradici z první poloviny 20. století, tu se jim ale nepodařilo obnovit. Jedinou nekomunistickou stranou, která nemusela svoji strukturu budovat od samého začátku, byla DPS, která zdělila organizační struktury tureckého hnutí z osmdesátých let.

Již prvních svobodných voleb se v Bulharsku účastnilo 42 stran, které ovšem postrádaly vybudovanou strukturu a v některých případech byt' jen elementární organizaci. Jejich hlavním problémem byla ovšem nemožnost a neschopnost získat si širší podporu a tedy

voliče (Карасимеонов 2010)⁹. První svobodné volby tak přinesly demokratické opozici hořké zklamání, když se jejich vítězem stala BSP a bývalí komunisté se tak díky volbám udrželi u moci. To mělo za následek, že BSP byla v první fázi demokratizace vlivnou stranou a určovala tak tempo tranzice. Podpora sociálně-demokratické politiky a následně vstřícný postoj BSP vůči Západu a začlenění Bulharska do struktur EU a NATO s sebou přinesly přerod strany v moderní politickou sílu, která využívala výhodného postavení v rámci systému. Toto postavení jí bylo umožněno nejen zachováním starých struktur, zdrojů a organizační báze, ale i neschopností hlavních opozičních sil se sjednotit a představovat tak skutečnou hrozbu. SDS, která byla na svém počátku složena z nesourodé směsi 11 stran, se na jednotnou stranu pod tíhou neustálého vnitřního štěpení sjednotila až v r. 1997.

V roce 1991 bojoval o mandáty sice menší počet stran (38), nicméně jen třem se podařilo získat dostatečný počet hlasů a překročit tak 4% kvórum. Přestože o střed bojovalo několik malých stran, nepodařilo se žádné z nich etablovat a střed tak zůstal neobsazený. Do voleb v r. 1997 pak lze vysledovat relativní stabilitu systému, kdy interakce mezi dvěma hlavními stranami byly zajištěny jejich pozicí uvnitř koalic, které ovládly. Jak již bylo zmíněno, toto bipolární uspořádání skončilo s volbami v r. 2001 (Карасимеонов 2010), kdy NDSV překvapivě zvítězilo a ustanovilo se jako strana středu, přestože sám lídr strany, Simeon II., se považoval za antistranického člověka a svoji kampaň založil především na argumentační linii postavené na společných historických ideálech, hodnotách a sdílené budoucnosti.

3.1. АТАКА

Politické uskupení АТАКА se na bulharské politické scéně výrazně projevuje od roku 2005, kdy se ve volbách s mimořádně nízkou volební účastí, pouhých 56%, překvapivě umístilo na čtvrtém místě, což byl úspěch, který mnohé překvapil. АТАКА vznikla těsně před volbami (registrace proběhla 13. července 2005), ale díky jejímu lídrovi Volenu Siderovi se jí podařilo rychle získat voliče ze zcela rozdílných společenských vrstev i bulharských regionů. Strana se od svého vzniku profiluje jako útočná a nijak nezastírá, že její snahou je změnit bulharský politický systém. Její anti-systémovost jí naopak velmi dobře slouží, protože

⁹ Bulharsky psaná literatura je uváděná ve svém originále, tedy psaná cyrilicí, a její fonetický přepis je umístěn v seznamu literatury, kde následuje v závorce za názvem originálu.

vyvolává značnou kontroverzi nejen u bulharské společnosti, ale také v Evropě a přináší jí tak potřebnou pozornost médií. Specifikem této strany je především to, že přestože se snaží získat hlasy ultra-pravicových voličů, její politika a program se naopak v mnoha směrech dají označit za ultra-levicové (Ghodsee 2008).

Samotný název ATAKA (v překladu útok), který vychází z historické události dobytí města Edirne (dnešní Adrianapolis) bulharským vojskem v r. 1913, stranu hlásající, že nejlepší obranou je útok (Dikov 2009), do značné míry vystihuje. Původně toto jméno bylo použito pro název Siderovy show na TV SKAT. Ataka je stranou založenou na intoleranci a rasové nesnášenlivosti, především vůči turecké a romské menšině. Úspěch ve volbách v r. 2005 proto vyvolal širokou debatu o tom, proč poměrně velký počet voličů odevzdal svůj hlas právě ATACE. Dalo by se předpokládat, že vzhledem k primitivní a nesnášenlivé politice, kterou tato strana prosazuje, budou její hlasy pocházet především od nevzdělaných voličů. S překvapením se pak ovšem zjistilo, že z hlasů, které ATAKA získala, patřilo 27% lidem s univerzitním vzděláním (Ghodsee 2008).

Program ATAKY, který ale není nijak specifický, stojí především na 20 bodech, které byly stranou uveřejněny již během volební kampaně v r. 2005. Některými z bodů jsou například požadavky na „*přísné tresty za urážku Bulharska a všeho, co je Bulharům svaté [...] ukončení závislosti na IMF a WB*“¹⁰ nebo prosazování revize privatizačních dohod¹¹.

Do volebního klání v r. 2005 vstupovala strana se slogany, které vystihovaly její anti-systémovost, a vymezovaly se vůči všem předcházejícím vládám, které vinily z ekonomické krize. Čtyři hlavní body, které se objevovaly na předvolebních plakátech a byly vyjádřením nesouhlasu, zněly: „*ATAKA je proti 1.) anti-Bulharům ve vládě, 2.) cizím vojenským základnám na území Bulharska, 3.) prodeji půdy cizincům, 4.) etnickým stranám a separatistickým organizacím*“ (Ghodsee 2008, s. 30). Jak je zřejmé, útočná rétorika strany na sebe poutala pozornost a k jejímu úspěchu přispěla i osobnost lídra. Volen Siderov se z předvolebních plakátů na voliče neusmíval tak, jak činili kandidáti ostatních stran, ale naopak zaujal svým útočným postojem a koženou bundou.

Proti přetrvávající nízké životní úrovni strana chtěla bojovat kontrolou průmyslu a garantovanou nejnižší mzdou, která se měla vyrovnat evropskému průměru. Dalším z opatření, která měla nalákat voliče, byl státem garantovaný důchod nebo bezplatné školství a zdravotnictví. Zahraniční firmy ovládající bulharská průmyslová odvětví byly ATACE

¹⁰ 20 точки на партия АТАКА, *Ataka.bg* [on-line]. Dostupné z http://www.ataka.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=51 [cit. 8. července 2013]

¹¹ 20 точки на партия АТАКА, *Ataka.bg* [on-line]. Dostupné z http://www.ataka.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=51 [cit. 8. července 2013]

obzvlášť velkým trnem v oku. Siderov, kritický k zahraničním podnikům na bulharském území tak zmínil i českou firmu ČEZ, (jejíž politika na bulharském území se stala i jednou z rozbušek, které vedly k předčasnému pádu vlády Bojka Borisova) jakožto jednoho z viníků nízké životní úrovně Bulharů. V interview pro server novinite.com si Siderov postěžoval, že „bulharští daňoví poplatníci platí na důchodové fondy českých penzistů“ (Dikov 2009).

Volen Siderov je předsedou a hlavní osobou strany. V politice se angažuje od devadesátých let, kdy byl redaktorem časopisu *Demokratsija*. Neúspěšnou kandidaturu za stranu NDSV později vysvětloval tím, že neměl dostatek peněz na to, aby si zaplatil za výhodné místo na kandidátní listině (Ghodsee 2008). Je autorem řady knih s antisemitskými projevy. Například v knize *Bumerang zla* zpochybňuje holokaust a viní Židy z ekonomických problémů (Ghodsee 2008).

Důležitou charakteristikou strany je především její ostré vymezování se proti všemu, co není bulharské a národní. Anti-turecká a anti-romská pozice strany se projevuje například velmi silnou rétorikou, používanou proti DPS, kterou viní z protiústavnosti a podněcování etnické nesnášenlivosti. Tento argument ATAKA staví především na svém přesvědčení, že DPS je stranou etnickou (tedy tureckou) a měla by proto podle ústavy být zakázána. ATAKA se také od začátku silně vymezuje proti vlivu jiných států a organizací v Bulharsku. Po svém vstupu do NS se strana zaměřila na argumentaci proti NATO, bulharské účasti na válce v Iráku a kritizovala i požadavek EU na uzavření jaderných reaktorů v Kozloduj, čímž byl podmíněn vstup Bulharska do EU.

Přestože je tato strana plná kontrastů, extrémní pravicové voliče si pravděpodobně udrží tak dlouho, dokud bude svojí rétorikou útočit na Romy a Turky při neustálém zdůrazňování své národovosti a levicoví extrémisté ji budou věrni potud, pokud bude její snahou zničit neoliberální ekonomiku, stávající systém a znárodnit bulharský průmysl.

3.2. Bulharská socialistická strana (BSP)

I přes současné problémy, s nimiž se BSP potýká, jedná se stále o nejsilnější, a v podstatě téměř jedinou stabilní stranu levého politického spektra. BSP je následnickou stranou Bulharské komunistické strany a její vývoj je do jisté míry paralelní s vývojem SDS. Po pádu komunistického režimu si strana zachovala velice silný elektorát a řízeným přechodem se jí podařilo zajistit si zdroje i strukturu, nutné pro zachování jejího vůdčího postavení ve státě.

Přestože podpora strany silně klesala, první svobodné volby do Velkého národního shromáždění bez větších problémů vyhrála. Hlavním důvodem proč si BSP uchovala svoje postavení, byla nejednotná a slabá opozice. Síla strany na počátku devadesátých let také vedla k tomu, že se strana nerozdělila, ale zůstala relativně jednotná, když ustála sérii vnitřních štěpení.¹² S ohledem na většinu ostatních bulharských politických stran má líder BSP mnohem menší moc a stranická struktura je tak více demokratická. Způsob kontroly předsedy strany a jejího nejužšího vedení vychází ze snahy vyvarovat se vzniku silného centra, tak jak tomu bylo za komunismu (Karasimeonov 2005). Její vývoj je přesto charakterizován vnitřními konflikty a krizemi.

Po nástupu nového reformního křídla v čele s Andrejem Lukanovem, Petrem Mladenovem a Aleksandrem Lilovem nastoupila strana proces adaptace na nové podmínky. Na konci května 1990 proběhlo ve straně referendum o změně názvu, pro niž se vyslovilo 87,71% voličů a BKP se tak oficiálně změnila na Bulharskou socialistickou stranu (BSP) (Карасимеонов 2010). Ve volbách do VNS se jí podařilo obhájit pozici nejsilnější politické síly v zemi a mohla tak rozhodovat o budoucí ústavě Bulharska. Od června 1990 do listopadu 1991 BSP bojovala především za udržení svého potenciálu a elektorátu, přičemž musela soupeřit s radikalizující se SDS. Po volbách do NS, které se uskutečnily 13. října 1991, BSP přešla do opozice, ale podařilo se jí udržet si relativně silné postavení. Strana se ale začala brzy štěpit a dvě hlavní skupiny se formovaly kolem sociálnědemokraticky smýšlejících členů strany a centristů. Během parlamentní krize v r. 1992 se strana rozhodla podpořit Ljubena Berova a i neúspěšná politika jeho vlády přinesla BSP ztrátu voličů v následujícím roce. 18. prosince 1994 se konaly předčasné volby, které ovšem BSP vyhrála a to hlavně díky nespokojenosti občanů s přetrvávající špatnou životní úrovní. Strana se stavěla proti „divoké“ privatizaci, z níž obviňovala SDS.

Vláda BSP v letech 1994 až 1997 pod vedením Žana Videnova přes první úspěchy nedopadla dobře. Vnitřní krize štěpily stranu a vedly k rezignaci jejího předsedy. Za nástupce Videnova byl zvolen Georgi Parvanov, ale rozpadu BSP již zabránit nemohl. Poslední ránu pak BSP zasadil odchod SDS z parlamentu a její mimoparlamentní protesty. Krize BSP byla nejen personálního charakteru, ale také ideového a politického. Na druhou stranu se ale BSP podařilo po vnitřních debatách nastoupit sociálnědemokratickou cestu a zahájila také sbližování s ostatními levicovými stranami.

¹² Ze strany se jen v roce 1990 oddělily například; Sociálnědemokratický klub, Alternativní socialistická strana, Sociálnědemokratická strana, Nová sociálnědemokratická strana a Bulharská sociálnědemokratická strana. (Цыраков 2010)

V r. 2001 Georgi Parvanov vyhrál prezidentské volby a za nového lídra BSP byl vybrán Sergej Stanišev, který je jím dodnes. V roce 2005 se jí v koalici s jinými stranami podařilo uspět a sestavit vládu, ale díky přetrvávajícímu problému s korupcí a dalším neúspěchům se její preference postupně výrazně propadaly. Stanišev se v tomto období obklopil úzkou skupinkou sobě věrných a byl obviňován ze špatného dialogu se stranou a pravicové politiky (Карасимеонов 2010, s. 219). Přestože strana přijala myšlenku tržního hospodářství a prosazuje euroatlantickou spolupráci, její fungování je stále ohrožováno vnitřními frakcemi, které stranu dělí na několik linií: neokomunistickou, centristickou a demokratickou.

Ve volbách v r. 2009 strana propadla a musela se tak spokojit s opoziční rolí. Ani přes pád vlády a problémy, s nimiž se vláda po celé svoje funkční období potýkala, se BSP nepodařilo aktivizovat svoje voliče. Do předčasných voleb v květnu tohoto roku vstupovala opět jako člen Koalice pro Bulharsko a skončila s ní na druhém místě. Patová situace nicméně zajistila BSP možnost sestavit technokratickou vládu pod vedením Plamena Orešarského za podpory DPS.

3.3. Bulharský zemědělský národní svaz (BZNS)

Tato strana patří do rodiny zemědělských stran, které mají v Bulharsku dlouhou tradici. Samotná BZNS fungovala do r. 1989 jako satelitní strana BKP (Цыпаков 2010). Během r. 1990 se několikrát rozpadla a znovu reorganizovala a nemůžeme ji tak dnes považovat za nástupnickou stranu. Z původně jednotné BZNS se jen na počátku devadesátých let oddělilo na 11 stran a většina z nich si název jen mírně upravila. Došlo tak k situaci, kdy levicová BZNS má na pravém spektru svůj identický protipól BZNS „Nikola Petkov“, což je při současné existenci další stran se zkratkou BZNS více než matoucí.

3.4. Hnutí za práva a svobody (DPS)

Strana, která byla oficiálně založena v r. 1990, která ale „nelegálně“ fungovala od r. 1989, je přímou následnicí hnutí, jež od devadesátých let vystupovala na obranu práv

etnických menšin, tedy Turků.¹³ Přestože se DPS orientovala především na voliče z řad bulharských Turků a menšin obecně, postupně se měnila na stranu liberální a oslovila tak více voličů. Dnes se proto nedá říct, že by jejím elektorátem byly pouze Romové či Turci, neboť jejími členy jsou i Bulhaři.

„Část bulharské společnosti se obávala DPS coby „Trojského koně“ (Baeva, Kalinova 2010, s. 70). Tato obava vedla bulharské poslance k tomu, aby do nové ústavy zakomponovali zákaz fungování stran na etnicitě, rase či náboženství. Strana se snaží o posílení role Bulharska v EU a NATO a jako cestu rozvoje Bulharska vidí ve větší evropské integraci. DPS potvrdila svoji pozici ve stranickém systému Bulharska, neboť je stranou s téměř kontinuální přítomností v NS.¹⁴ Dlouholetým předsedou strany byl Ahmed Dogan. Dnes je jím Ljutvi Mestan. Ve volební kampani v r. 2013 se strana zaměřila na kritizování stavu demokracie, když obvinila GERB z autoritářských praktik a poškozování demokratické kultury ve státě. Hlavním mottem kampaně DPS tak bylo volání po obnovení demokracie v Bulharsku.¹⁵

3.5. Demokrati za silné Bulharsko (DSB)

Demokrati za silné Bulharsko je strana, která vznikla oddělením od SDS během 39. Národního shromáždění a vzápětí ustanovila samostatnou parlamentní skupinu. Rozhodnutí odtrhnout se bylo zdůvodňováno nesouhlasem s vedením SDS po prohraných volbách v r. 2001 a potřebou ustanovit stranu, která by lépe naplňovala touhu voličů po spravedlivé a solidární politice (Карасимеонов 2010, s. 196). Oficiálně strana vznikla v květnu 2005 a jejím předsedou se stal Ivan Kostov, někdejší předseda SDS. DSB se v r. 2005 se ziskem 6,44% hlasů podařilo dostat do NS. Strana se definuje jako konzervativní pravicová strana. Hlavní náplní programu strany byly investice do infrastruktury, rychlejší růst mezd, vyrovnaný rozpočet a přísná finanční disciplína. DSB prosazovalo také celkovou změnu ústavy, kterou označovalo za „ústavu přechodu“ (Карасимеонов 2010, s. 198). Strana se dá v zásadě charakterizovat jako strana „leaderského typu“, protože pod Ivanem Kostovem podléhala přísné disciplíně. Sama za sebe strana kandidovala pouze ve volbách v r. 2005

¹³ История. DPS.BG[on-line]. Dostupné z <http://www.dps.bg/about/history.aspx> [cit. 8. července 2013]

¹⁴ Výjimkou bylo volební období 1997 – 2001, kdy strana neobhájila pozici v parlamentu

¹⁵ С ДПС за свободна и сигурна България!, ПЛАТФОРМА на Движението за права и свободи, ЗА ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ 2013Г. DPS.BG [on-line]. Dostupné z <http://www.dps.bg/elections/platforma-2013.aspx> [cit. 8. července 2013]

(Цураков, 2010). Pro volby v r. 2009 byla společně s SDS součástí Modré koalice a ve volbách r. 2013 nebyla úspěšná.

3.6. Občané za evropský rozvoj Bulharska (GERB)

I politická strana GERB, která oficiálně vznikla v prosinci 2006, je, zdá se, stranou jednoho muže. Předsedou strany, jejím volebním lídrem i zakladatelem je Bojko Borisov, bývalý mistr v karate, dobrovolný hasič, policejní šéf a v období od r. 2005 do r. 2009 starosta Sofie. V r. 2001 se pod hlavičkou NDSV rozhodl kandidovat do parlamentu. Svůj mandát obhájil i v dalších volbách, ale nakonec dal přednost funkci starosty Sofie, v níž se mu dostalo velké pozornosti médií a popularity u občanů. Vzhledem k jeho popularitě se mu podařilo ve volbách starosty Sofie drtivě porazit protikandidátku Tatjanu Dončevu z BSP se ziskem 68% (Карасимеонов 2010, s. 171). Borisov se projevil jako rozhodný kritik vládní politiky NDSV, BSP a DPS a stal se tak rozhodující osobou mimoparlamentní opozice.

Strana GERB v r. 2007 ovládla místní volby a potvrdila tak svůj potenciál do voleb parlamentních, v nichž v r. 2009 vyplnila na politické scéně pravý střed, tedy prostor uvolněný zesláblou SDS. Již v roce 2008 byla strana přijata do Evropské lidové strany a zaručila si tak mezinárodní uznání a kredibilitu. Od r. 2009 do předčasného konce svého mandátu v březnu 2013 byl Bojko Borisov premiérem menšinové vlády GERBu s podporou Modré koalice, АТАКY a strany Pořádek, právo a spravedlnost (RZS), (ta ale brzy přešla do opozice). Hlavním programem strany je boj s korupcí a ekonomická konkurenceschopnost Bulharska. Strana se snažila během svého mandátu deregulovat obchod a přilákat zahraniční investory. Důraz byl kladen také na co nejrychlejší přípravu Bulharska pro vstup do Eurozóny a vyrovnaný rozpočet. Před volbami byla strana vnímána jako poslední možnost, jak konečně dokončit „přechod k demokracii“ (Цураков 2010).

Přestože se strana stala vítězem v předčasných volbách, zisk 97 mandátů pro ni znamenal pokles o 20 křesel. V 240 členném NS neměla šanci na sestavení menšinové vlády a po prvním neúspěšném pokusu přešla do opozice.

3.7. Národní hnutí Simeon Druhý (NDSV)

Strana, která se objevila na bulharské politické scéně v r. 2001, kdy také přesvědčivě vyhrála volby, stála a padala s osobou svého lídra, Simeona Saksokoburggotského. Simeon jakožto potomek bulharského carského rodu odešel po nástupu komunismu do exilu, kde strávil celý svůj život. Jeho návrat do Bulharska v době, kdy voliči byli zklamáni z předcházejících vlád a hledali alternativu k tradičním stranám BSP a SDS, byl výborným tahem. Simeon nebyl politikem spojeným s privatizací a ani žádnou ze stran. Od svého návratu v r. 1996 si budoval obrázek muže z lidu (Sygkelos 2010, s. 22). Simeon se stavěl do pozice politika, který je znepokojen dosavadním vývojem Bulharska, a proto se rozhodl zasáhnout a všechnu svoji energii nezištně věnovat správě vlasti. Kampaň NDSV byla postavena na důvěryhodnosti předsedy strany coby nadstranického politika. Strana sice naprosto postrádala jasný program, přesto se jí povedlo jen pár měsíců od založení vyhrát volby s naprosto unikátním výsledkem. NDSV slibovalo ekonomický růst a vyšší životní standardy (Crampton 2007). Její hlavní argumentace však ležela v nutnosti rychle přiblížit Bulharsko Evropě a NATO a sjednotit všechny Bulhary v dosažení tohoto cíle. Politika NDSV se tak měla stát národním směrem sjednocujícím všechny bez rozdílu (Sygkelos 2010, s. 22). Strana od počátku trpěla tím, že vznikla bez sociální základny a hlásili se do ní lidé rozdílných politických názorů i kvalit. Vrstva technokratů, která se kolem Simeona II. vytvořila, sice možná byla skupinou lidí se zkušenostmi ze svých oborů, o správě státu toho ale mnoho nevěděli. Dalším problémem strany se ukázala být malá vnitřní demokracie a chybějící místní sdružení, takže naprosto selhávala komunikace mezi stranou a voliči. Po drtivém vítězství v r. 2001 strana zaznamenala už jen porážky, a to jak ve volbách místních, tak těch parlamentních v r. 2005.

3.8. Pořádek, právo a spravedlnost (RZS)

I tato strana vznikla jako skupina poslanců odtržená od parlamentní skupiny, a to ve 40. Národním shromáždění (Илчакков 2010). Skupina okolo lídra Jane Janeva opustila parlamentní skupinu ODS a na svoji stranu získala například i členy DSB. Popularita strany

byla založena především na silné antikomunistické rétorice jejího předsedy. Strana se profilovala jako silně konzervativní a prosazovala posilování autority státních institucí a změnu ústavy. Přestože strana v r. 2009 podpořila menšinovou vládu GERBU, brzy přešla do opozice a po odchodu dvou svých významných členů se téměř rozpadla. RZS neobhájilo svůj výsledek v posledních volbách a přidalo se tak do skupiny stran, které vnitřní frakcionalizace a rozhádanost připravila o jejich soudržnost a politickou sílu.

3.9. Svaz demokratických sil (SDS)

Svaz demokratických sil je hlavní antikomunistickou stranou, která vedla opozici proti BSP po celá devadesátá léta, ale jejíž vliv konstantně upadá od voleb v r. 2001. Podle G. Karasimeonova se vývoj strany dá rozdělit do pěti etap (Карасимеонов 2010). Jednotícím prvkem vývoje strany je však neustálý frakcionalismus, který vedl ke vzniku několika nových stran, které se z SDS oddělily. Jak již bylo zmíněno, frakcionalismus můžeme rozdělit na tři rozdílné typy; kooperativní, soutěživý a degenerativní. Pro SDS byl v r. 1989, kdy se stranický systém začal formovat, typický frakcionalismus kooperativní. Strana, která vznikla 7. prosince 1989, byla složena z rozdílných hnutí stran a organizací. Během jednání u kulatého stolu ji tvořilo již 15 uskupení. V době, kdy strana musela formulovat svoje názory a požadavky, tak samozřejmě uvnitř probíhaly procesy vzájemné výměny názorů mezi jednotlivými uskupeními, a tedy i frakcemi. Ty ovšem přispívaly k rozvoji demokracie a vyprofilování společné politiky. Kooperativní frakcionalismus probíhající ve straně od r. 1989 se tak postupně měnil ve frakcionalismus soutěživý, která ovšem již r. 1991, kdy se v říjnu strana rozdělila na 4 nezávislé politické subjekty, přešel do roviny frakcionalismu degenerativního, který v SDS převládl.

Během r. 1990 můžeme ve straně vysledovat prohloubení rozdílných názorů ohledně nově vznikající ústavy. Jedna z frakcí uvnitř strany souhlasila s podporou ústavy, zatímco druhá jí zamítla s tím, že se jedná o ústavu, na jejíž vznik měli přílišný vliv bývalí komunisté. Po první etapě konsolidace a legitimizace strany tak druhá etapa od června 1990 do října 1991 byla charakterizována vnitřními spory, na které měl svůj vliv i rozkol mezi SDS nominovaným prezidentem Želevem a částí strany a problémy s expertním kabinetem Dimitra Popova (Карасимеонов 2010). V říjnu 1991 se SDS rozdělila na čtyři samostatné subjekty: SDS-hnutí (radikální křídlo), SDS-centrum, SDS-liberálové a BZNS "Nikola Petkov"

(Цыраков 2010). Radikální části SDS se podařilo upevnit pozice a stala se hlavní silou v NS, přičemž jejím hlavním cílem byla dekomunizace státní správy.

Frakcionalizaci se strana nevyhnula ani v době svého vládnutí. Hlavní příčinou neshod byl konflikt mezi předsedou strany Dimitrovem a prezidentem Želevem. V říjnu 1992, poté, co vláda ztratila podporu DPS, byl Dimitrov nucen požádat v parlamentu o důvěru, kterou ale nezískal. SDS po neplodných jednáních o sestavení vlády nakonec přešla do opozice a u moci tak byla pouhý jeden rok. Po této třetí etapě svého vývoje se strana dostala do vnitřní krize, která byla charakterizována právě hlubokou frakcionalizací mezi jednotlivými skupinami obklopujícími osoby lídrů. Prohrané volby v r. 1994 krizi ještě prohloubily a vedly k rezignaci Filipa Dimitrova, kterého ve funkci předsedy nahradil Ivan Kostov. Pátou etapou pak podle Karasimeonova bylo období od r. 1997 do r. 2001, kdy se straně pod koalicí ODS podařilo vyhrát volby a podruhé tak získat šanci spravovat zemi. SDS se navíc v tomto období konsolidovala coby jednotná strana poté, co již bylo zřejmé, že nemůže dále fungovat jako koalice několika stran. Volební výsledek potvrdil SDS jako nejdůležitější politickou sílu pravého spektra devadesátých let.

Drtivá porážka SDS ve volbách v r. 2001 vyvolala ve straně další hlubokou krizi, která vedla k odchodu dvou lídrů a s nimi i části strany. Organizační frakcionalismus strany tak byl spojován s naprostou neschopností strany aktivně vládnout a do budoucna znamenal i výrazný pokles významnosti SDS coby pravicové strany. Ve volbách v r. 2005 strana získala do té doby nejhorší výsledek a pokles preferencí nepomohl zachránit ani její nový lídr Petar Stojanov. Ve volbách do NS v r. 2009 se sice SDS pod vlajkou Modré koalice (SK) (kandidovala společně s Demokraty za silné Bulharsko (DSB)) podařilo získat několik křesel, na její úpadek to ale již nemělo výraznější vliv a v předčasných volbách v r. 2013 strana nezískala jediný mandát.

Pokud bychom chtěli zjednodušit vývojové fáze SDS, pak bychom mohli hovořit o dvou podstatných etapách. První etapa od založení SDS až po r. 1997, kdy strana byla složena z mnoha nestejnorodých hnutí, která spojoval většinou jen sdílený antikomunismus, a tedy opozice vůči BSP. V druhé etapě od r. 1997 pak SDS byla sjednocenou stranou, což ovšem neznamená, že by se její vnitřní jednota nějak zvlášť upevnila, neboť štěpení strany probíhalo i nadále.

Hlavním programem SDS je antikomunismus a s ním související programové priority, jako politická demokracie a tržní ekonomika. Strana se ve svém programu hlásí k podpoře rodiny, konkurenceschopnosti Bulharska a solidárnosti. SDS podporuje samosprávu, dostupné zdravotnictví, rozvoj příležitostí pro mladé lidi a také boj s korupcí.

Vzhledem k tomu, že strana prošla více jak dvaceti lety vývoje, a to vývoje vysoce turbulentního, není charakterizována jen jednou osobou lídra tak, jak je tomu u stran, které vznikly v delším časovém horizontu od pádu komunismu. Na druhou stranu, ani SDS není výjimkou z bulharské tradice, kdy politiku strany do značné míry určuje její lídr a vnitřní demokracie strany tak trpí. Radikální antikomunistický lídr Dimitrov byl viditelnou postavou bulharské politiky stejně tak, jako tomu bylo u vysoce pragmatického Ivana Kostova. Za vysokou fragmentací strany je pak nutné vidět nejen její nesourodé složení, a tedy rozdílné politické názory, ale i osobní ambice jejích výrazných členů. Jako příklad uveďme osobu sofijského starosti Sofijanského, který se od SDS odštěpil a založil vlastní politickou stranu.

3.10. VMRO

VMRO je stranou s historickou tradicí. Její novodobá podoba byla ustanovena v r. 1990, kdy vznikla ještě jako politická formace, ale bez stranické organizace a charakterizovala se jako celonárodní sjednocující platforma (Цыраков 2010). Její historické kořeny nicméně sahají do počátků dvacátého století, kdy se ustanovovalo makedonské hnutí bojující proti turecké nadvládě. VMRO hlásá bulharskou identitu Makedonců a je tak považována za nacionalistickou stranu. Její program v sobě zahrnuje jak konzervativní, tak nacionalistické prvky propojené s liberalismem. V průběhu devadesátých let podporovala SDS a r. 1997 se strana stala součástí SDS. Přestože sama o sobě nikdy nehrála výraznou parlamentní roli¹⁶, je nutné ji do našeho výčtu důležitých stran zařadit, protože protesty, které vedla na přelomu roku 1996/1997, vedly až k předčasnému pádu vlády BSP a v r. 2005 se jako součást koalice její členové dostali do parlamentu.

¹⁶ (ve volbách r. 2001 se nedostala do NS)

4. VÝVOJ STRANICKÉHO SYSTÉMU V BULHARSKU

Konec osmdesátých let minulého století byl v Bulharsku, stejně jako v mnoha jiných státech bývalého Východního bloku, přelomovým okamžikem. Bulharsko, které se na konci osmdesátých let potýkalo s vážnými ekonomickými i ekologickými problémy a negativními emocemi vůči vládoucí komunistické straně, prošlo procesem, který vyústil v přechod k demokratickému systému. Opozice uvnitř Bulharské komunistické strany, která byla hlavním spouštěčem změny režimu, nastoupila s odhodláním učinit jisté ústupky nespokojeným občanům, ale byla záhy postavena před nutností adaptovat se na nové prostředí, které s sebou neslo nutnost celkové vnitřní obrody. Změna režimu bez výraznějšího masového přispění obyvatel, tak jak ho známe z jiných příkladů přechodů k demokracii, zapříčinila, že společnost sama neprošla žádnou radikální proměnou. Proces konsolidace demokratizace v Bulharsku byl poměrně dlouhý a bolestivý a společnost se s ním vyrovnává dodnes.

Freedom House řadí ve své nejaktuálnější zprávě *Nations in Transit 2013* Bulharsko mezi semikonsolidované demokracie (Habdank-Kołaczowska 2013, s. 22)¹⁷. Na druhou stranu, pokud použijeme Huntingtonův two-turnover test, pak je zřejmé, že samotná tranzice proběhla v Bulharsku bez výraznějšího problému¹⁸. Mocenské centrum, které bylo po více jak půl století zcela v rukou komunistů, dezintegrovalo a politická moc se postupně začala přesouvat k nově vzniklým aktérům, kterými byla různá politická hnutí, kluby a nově se rodící organizace.

Karasimeonov mluví do roku 2001 o pouhých dvou fázích formování stranického systému (Karasimeonov 2004). Od r. 1990 do r. 1997 hovoří Karasimeonov o fázi v níž hlavní roli měli socialisté, a to přesto, že se v letech 1991 až 1992 ocitli v opozici po prohraných volbách (Karasimeonov 2004). Konec této fáze znamenala krize uvnitř BSP, která vyvrcholila po masových protestech v r. 1997 pádem vlády Žana Videnova. Nová fáze stranického systému pak je vymezena lety 1997 – 2001, kdy vládla SDS společně se svými koaličními partnery po vítězství nad BSP a kdy systém prošel radikální změnou z levicové na pravicovou politiku (Karasimeonov 2004, Frison-Roche 2000). Vzhledem k tomu, že

¹⁷ V dílčích oddílech (Občanská společnost, Národní vláda atd.), dosahuje Bulharsko v porovnání s dalšími sledovanými členy EU (Česká republika, Estonsko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko) společně s Rumunskem nejhorších výsledků.

¹⁸ Two-turnover test je způsob jakým S. Huntington ověřuje, zda došlo k tranzici z nedemokratického na demokratický režim. Huntington tvrdí, že demokracii můžeme považovat za konsolidovanou v tom případě, že došlo ke dvěma alterenacím u moci, tedy že volby dvakrát vedly ke změně politické strany, která byla u moci.

předkládaná práce se zabývá vývojem systému i po roce 2001 a prvkem, který nám může minimálně v časovém vymezení výrazně pomoci, jsou volby, bude se autorka u názvů jednotlivých podkapitol řídit právě roky, vymezujícími jednotlivá vládní období.

4.1. Od pádu komunismu k prvním volbám do Národního shromáždění (1989 -1991)

Konec komunistického režimu, který v Bulharsku skončil v r. 1989 palácovým pučem organizovaným shora (Balázs 2006, s. 23) a vedeným mladými proreformními komunisty byl způsoben několika faktory. Některé z těchto faktorů hrály významnou roli i v pozdějším vývoji stranického systému. Jedním z nich byl vznik mnoha organizací a klubů, které začaly fungovat na neformální bázi v druhé polovině osmdesátých let, kdy režim Todora Živkova začal slábnout, ale postupně začaly aktivně vystupovat v politické diskuzi (Crampton 1997). 7. 12. 1989 vznikl Svaz demokratických sil, který se etabloval jako nejsilnější opoziční seskupení. Zástupci této nově vzniklé politické koalice byli jako jediní přizváni k jednáním u kulatého stolu. Jejich jednání měla významný vliv na formování celého stranického systému, protože potvrdila SDS jako hlavní opoziční sílu (Kyproa 2012). To vedlo k tomu, že si SDS osobovala právo do jisté míry kontrolovat všechny menší politické subjekty a rozhodovala tak o tom, které z nich dostanou šanci se podílet na procesu demokratizace. Na druhé straně Balász poznamenává, že ten, kdo měl rozhodující slovo při ustanovování budoucího politického systému, byla neo-komunistická elita (Balázs 2006, s. 23).

Během prvních šesti měsíců roku 1990 se dá hovořit o formování demokratického systému. Byly rušeny především zákony, které zajišťovaly BSP vedoucí postavení ve státě. Při jednáních u kulatého stolu tak bylo dosaženo rozhodnutí o zrušení zákona z r. 1971 o vedoucí úloze strany. Důležitými výsledky těchto jednání byly i dohody o ustanovení pluralitního politického systému, svobodných volbách a etickém kodexu kampaně (Kyproa 2012). Strany se mezi sebou dohodly i na přijetí procedur, které měly vést ke vzniku zákona o politických stranách.

Důležitou otázkou se stal budoucí demokratický volební systém. Jak již bylo zmiňováno, Bulharsko se rozhodlo pro smíšený volební systém do Velkého národního shromáždění. Opozice propadla mylnému dojmu, že ať už bude volební systém jakýkoli, její vítězství bude zajištěno už jen z toho důvodu, že volby budou demokratické. Přestože volební

system se zdál být relativně nakloněný SDS, ta podcenila především volební přípravu, a musí být také zdůrazněno, že se potýkala s relativním nedostatkem času k přípravám (Пејков 1996). Dalším důvodem, který vedl k vítězství BSP, byl v bulharské společnosti (a to především na venkově) zakořeněný komunismus, který byl v Bulharsku hodnocen relativně kladně. Tato rozdílnost, například oproti Československu, pramenila jak z tradiční náklonnosti Bulharů k Rusku, tak i ze skutečnosti, že období komunismu znamenalo pro většinu obyvatelstva skutečné ekonomické zlepšení a sociální jistoty (Karasimeonov 1995a).

Proces formování nového politického a stranického systému v Bulharsku prošel testem již při prvních volbách do Velkého národního shromáždění 10. a 17. června 1990. Pokud v jednomandátových obvodech hlasovalo v prvním kole přes 50% oprávněných voličů a jeden z kandidátů obdržel více jak 50% z jejich hlasů, pak se v daném obvodu druhé kolo nekonalo (Тодоров 1997). Druhý termín tedy platil pro výběr ze dvou kandidátů s největším počtem hlasů podle většinového volebního systému. Volby, které proběhly dle smíšeného systému, měly vysokou voličskou účast - 90,6 % (tedy 6 333 334 obyvatel) (Карасимеонов 2006, s. 58) a potvrdily silnou pozici BSP a SDS. Tento smíšený volební systém v podstatě znamenal, že ze 400 míst ve VNS se 200 volilo dle většinového volebního systému ve dvou kolech a 200 dle poměrného volebního systému z kandidátních listin. Tyto volby byly velice důležité především proto, že na VNS záviselo formování politického systému a nastavení budoucích pravidel hry.

Volby do Velkého národního shromáždění 1990	
<i>poměrný systém</i>	
strana	počet hlasů v %
BSP	47,15
SDS	36,21
DPS	8,03
BZNS	6,02
<i>většinový systém - jednomandátový obvod</i>	
strana	počet křesel
BSP	114
SDS	69
DPS	11
Kandidáti dalších stran	6

<i>celkový počet mandátů</i>	
<i>strana</i>	<i>celkový počet mandátů</i>
BSP	211
SDS	144
DPS	23
BZNS	16
další strany	6

Volby samy o sobě potvrdily, že nové malé strany nemají vybudovanou dostatečně silnou pozici pro boj o politickou moc. Jedinými stranami, kterým se podařilo v prvních svobodných volbách získat křesla poslanců VNS, tak byly BSP s celkovým ziskem 211 mandátů, SDS se 144 mandáty a DPS s BZNS, které získaly po 16 a 6 mandátech. 6 zbylých mandátů do celkového počtu 400 poslanců získali nezávislí kandidáti a kandidáti malých stran ve většinovém systému. Počet kandidujících stran byl opravdu vysoký a vedl tak k tomu, že „35 stran získalo od 0,01 do 0,36 % hlasů [...a...]14 stran nezískalo ani po jednom hlasu“ (Карасимеонов 2006, s. 58). Podle Dimitrovové tyto volby rozdělily společnost, přičemž cleavage byla podle ní zřejmá především mezi starými a mladými a také městem a vesnicí (Dimitrova 2002, s. 72).

VNS, v němž drtivou většinu získali bývalí komunisté, přijalo nový volební zákon, který stanovil pro volby do Národního shromáždění (NS) poměrný volební systém a 4% kvórum. Předvolební kampaň pro volby do VNS vedená mezi SDS a BSP probíhala velmi intenzivně a vykazovala silné prvky polarizace. Tato polarizace okolo dvou politických bloků se následně projevovala až do r. 2001. Karasimeonov dokonce hovoří o této polarizaci mezi SDS a BSP jako o chronickém elementu stranického systému, který měl negativní vliv na obě strany a ve svém důsledku přispěl k jejich postupnému úpadku (Карасимеонов 2006). Na druhou stranu tato ideologická cleavage mezi dvěma póly přispěla k jejich legitimizaci.

Důležitou změnou ve stranickém systému Bulharska byla v letech 1989 a 1990 transformace Bulharské komunistické strany na Bulharskou socialistickou stranu. Uvnitř strany se postupně začala formovat nová skupina složená z technokratů, kteří požadovali zavedení reforem uvnitř strany samotné. Tito lidé nebyli tolik ovlivněni bolševismem a uvědomovali si závažnost situace v Bulharsku i vzhledem k událostem v ostatních státech Východního bloku. Jejich cílem bylo udržet vedoucí roli strany ve státě a tak si zajistit posílení vlastního vlivu. Mezi hlavní představitele reformního křídla patřili Andrej Lukanov,

Petr Mladenov, Aleksander Lilov a Ognjan Dojnov. Straně se podařilo udržet si strategické zdroje a voličskou podporu, což v konečném důsledku vedlo k tomu, že mohla ovlivňovat formování nového politického systému i politických stran. Díky tomu, že si sama mohla diktovat tempo přechodu, došlo k němu poměrně hladce, ale pomalu. BSP byla přinucena okolnostmi, více než čímkoli jiným, přijmout změnu pravidel hry a přetransformovat se na stranu, která je schopná účastnit se otevřeného demokratického souboje o voliče (Karasimeonov 1999).

Po rezignaci prezidenta Petra Mladenova, která následovala po vyostření protestů, byl v srpnu 1990 prezidentem Bulharska jmenován Želju Želev z SDS. Jmenování opozičního vůdce prezidentem bylo vnímáno jako ústupek, který učinila BSP, ale pravdou je, že strana potřebovala čas nutný ke konsolidaci a neměla na takový post vhodného lídra. Během podzimu 1990 docházelo k narůstajícímu konfliktu mezi Lukanovem a Lilovem, který vyvrcholil pádem vlády v listopadu 1990 a následným ustanovením úřednické vlády Dimitra Popova. Rozhovory nad podobou nové ústavy probíhaly v negativní atmosféře a vyvrcholily odchodem 39 poslanců SDS z VNS. (Dimitrov 2006, s. 160) Nová ústava, která legitimizovala pluralitní systém, ale současně zakazovala formování takových stran, které by byly založeny na národní (etnické) nebo totalitární bázi, byla přijata 12. 7. 1991.

Pro Bulharsko byl v tomto období typický vznik mnoha naprosto nových politických uskupení, která se snažila napodobit strany z jiných zemí. Jak již bylo zmíněno, pro většinu z těchto stran je společné, že téměř nedisponovaly členskou základnou a chyběla jim i organizační struktura a sociální báze. U těchto malých stran bez jakékoli historické zkušenosti byla velmi důležitá postava lídra. Tato personalizace strany přetrvala jako jeden z důležitých znaků v bulharské politice až do současnosti a svým způsobem vede k jejím problémům. Nezanedbatelné množství stran vzniklo i legitimizací původně apolitických hnutí nebo obnovením politických stran, které fungovaly před rokem 1947.

K nepřehledné situaci a velkému počtu stran přispěl i bulharský zákon o politických stranách. Ten byl velmi liberální a k založení strany požadoval pouhých 50 občanů s volebním právem. Poté, co si strana ustanovila vedení, zažádala pouze o svou registraci u Sofijského městského soudu, který byl povinen se za sedm dní vyjádřit (Тодоров, Димитрова, Цанов, Димитров, Кръстев, Иванов 1997). Tato úspěšná registrace sama o sobě umožňovala straně se zúčastnit voleb. V této fázi bulharského stranického systému se tak dá hovořit o asymetrickém pluralismu, kdy na jedné straně stojí stále ještě velmi silná BSP a na druhé heterogenní uskupení mnoha různých stran, které v zásadě spojuje jen jejich opoziční postavení (Карасимеонов 2006, s. 38).

Mezi volbami do Velkého národního shromáždění a Národního shromáždění probíhaly změny, které ovlivnily další směřování politického systému. Předně se BSP začala potýkat s prvním významnějším odlivem členů. Skupina okolo Lukanova a Lilova byla sice schopna si udržet voličské jádro, ale i tak se část jejích členů začala postupně odklánět jak k liberálnějším sociálnědemokratickým stranám, tak ke konzervativnějším s marxistickými tendencemi. Na druhé straně i SDS se potýkala s problémy. Docházelo u ní k vnitřnímu štěpení na umírněné a radikály, přičemž radikální křídlo hrozilo odtrhnutím. Složitá situace uvnitř strany vyvrcholila jejím rozpadem na čtyři bloky. První blok, který se oddělil, byl radikálně antikomunistický a vyčítal vedení především pomalé a mělké reformy. Druhý blok byl tvořen umírněnou částí strany, třetím byl BZNS Nikola Petkov, který se rozhodl kandidovat sám za sebe. Čtvrtý blok byl tvořen nesourodou směsí Federace klubů za demokracii a Zelenými, kteří se sice identifikovali s centralistickým liberalismem, ale postupně se začali centru vzdalovat.

4.2. Neúspěšná vláda SDS (1991 - 1994)

První volby do NS se konaly 13. října 1991 a vládu sestavila SDS, která se postupně radikalizovala a vyostřovala konflikt s BSP. „*Oproti volbám do VNS se BSP nacházela v defenzivní situaci a de facto v izolaci, ale podařilo se jí udržet si značný volební potenciál*“ (Карасимеонов 2006, s. 71). BSP a SDS se ustanovily jako dva hlavní bloky a jako třetí nejdůležitější strana se etablovalo DPS. Docházelo ovšem i k formování skupin malých stran, které by samy o sobě nepřekročily požadované kvórum, a tak se spojovaly s většími stranami do koalic. DPS byla důležitá především jako strana nabízející aktivní zapojení bulharských Turků do politického života a jako silně protikomunistická se ukázala být důležitým spojencem SDS.

Volby do Národního shromáždění 1991	
strana	počet hlasů v %
SDS	34%
BSP	33,14%
DPS	7,55%

Volby v r. 1991 byly první, které se uskutečnily podle nové ústavy schválené VNS. BSP byla sice poražena SDS, což umožnilo demokratickým silám, aby převzaly vedoucí roli ve formování politického systému, nicméně byla stále druhou stranou ve státě a zachovala si naprostou dominanci na levici. Dimitrov v souvislosti s volbami v r. 1991 hovoří o konsolidaci parlamentního systému, protože radikální strany se vzdaly mimoparlamentních cest na získání politické moci (Dimitrov 2006, s. 162). Důležitým jevem, který tyto volby odkryly, byla neexistence středu v bulharské politice. Ty strany, které samy sebe definovaly jako centristické, získaly dohromady pouze 14% hlasů, přičemž mnoho z nich se pohybovalo těsně okolo 1%. Již prvními svobodnými volbami tak došlo k marginalizaci těchto malých stran středu.

SDS sama byla shlukem malých stran a organizací, které pokud by nebyly zaštitěné jednou střešní organizací, neměly by samostatně žádnou šanci na úspěch. To, co umožnilo SDS fungovat, bylo ovšem i její největší slabostí. Vnitřní heterogenita, která byla překonávána pouze jednotící antikomunistickou rétorikou, se do budoucna ukázala jako největší problém. SDS sdružovala strany od sociálně demokratických až po konzervativní a tato nesourodost se samozřejmě začala záhy projevovat. Jako poměrně stabilní strana nového demokratického systému se již v těchto volbách představila DPS, která byla přijatelným spojencem pro oba dva póly. Podle Karasimeonova ovšem ani existence DPS nic nemění na tom, že se v Bulharsku po prvních svobodných volbách do NS upevnil dvoupólový konfrontační model, který vidí jako velmi nestabilní i kvůli dalším ekonomickým a společenským změnám, které probíhaly současně se změnami politickými (Карасимеонов 2006).

V zimě 1991 došlo k prohloubení ekonomické krize, která sebou přinesla inflaci překračující 300%, ale během roku se ekonomika stabilizovala. Reformy, které bylo třeba provést, byly ovšem zpomalovány nestabilitou vlády a v květnu 1992 proti vládní politice a pomalým reformám otevřeně vystoupila i odborová organizace *Podkrepa* (Bell 1993, s. 96). V prosinci 1992 se předsedou vlády stal Ljuben Berov, který sestavil „kabinet expertů“. Tato vláda vládla až do vyslovení nedůvěry v září 1994 a důvodem, pro nějž „přežila“ celkem sedm hlasování o nedůvěře byla hlavně podpora BSP (Dimitrov 2006).

V prezidentských volbách v r. 1992 došlo opět k měření sil mezi BSP a SDS. Bulharský prezident je volen dvoukolovým většinovým volebním systémem a svoji funkci vykonává po dobu 5 let, maximálně ve dvou po sobě jdoucích mandátech. Přestože bulharský prezident má relativně malé pravomoci, jedná se o prestižní místo, především proto, že je volen přímo. V r. 1992 bylo prakticky nemožné, aby volby vyhrál nestraník. Prezidentem se

stal Željku Želevu, který s výsledkem 44,66% porazil kandidáta BSP Velko Vlkana s 30,44% hlasů. Zajímavý je ovšem výsledek třetího kandidáta, Žorže (Georgi) Gančeva, který získal 17%. Tento výsledek již do jisté míry signalizoval rozčarování voličů ze dvou hlavních stran a jejich kandidátů. Dalším důležitým jevem, který je z hlediska vývoje stranického systému v Bulharsku dobré zmínit je klesající voličská účast, která se konstantně zmenšovala z 90,6% v prvních demokratických volbách až na 51,33% v posledních volbách do NS.

Během let 1991 -1994 docházelo ve stranickém systému k dalším změnám. Strany, především uvnitř SDS, se začaly štěpit a osamostatňovat. Tyto nové politické subjekty vznikaly především jako odpověď na špatnou komunikaci uvnitř strany a její postupnou degradaci vyvolanou podléháním osobním a partajním zájmům. Po volbách v roce 1994 SDS dokonce opustilo 20 poslanců, kteří si založili svoji vlastní stranu „Nový svaz pro demokracii“. Další stranou, která opustila koalici SDS byla Demokratická strana, která tímto krokem reagovala na neshody svého lídra Stefana Savova s Dimitrovem. Socialisté se ovšem také potýkali s nemalými problémy. BSP si do svého čela zvolila mladého Žana Videnova, který nebyl příliš zkušeným politikem, což umožnilo Lilovi a Lukanovi ponechat si ve straně silný vliv. Dalším problémem strany bylo i formování vnitřní opozice, která vyvrcholila vystoupením frakce okolo Čavdara Kjunarova.

Je zřejmé, že konflikty uvnitř stran na obou koncích politického spektra nahrávaly formování stran středu. Snaha o alternativní středovou politiku v devadesátých letech skutečně vrcholila v r. 1993, ale vzhledem k nesourodosti hnutí šlo jen o neúspěšný pokus. Voliči zklamaní politikou SDS se začali klonit nalevo v očekávání sociálních jistot. Je nutné si uvědomit, že v první polovině devadesátých let se také startoval privatizační proces, který v Bulharsku vedl k protekci stran a nárůstu klientelismu a korupce, což jen prohlubovalo nedůvěru občanů v systém. Nedostatek potravin, rostoucí inflace i nezaměstnanost, která se dostala ze 7% v roce 1990 na 15% v roce 1994 (Dimitrova 2002, s. 73) přispěly k rostoucí nespokojenosti obyvatel. Relativně nestabilní stranický systém, kdy konflikty uvnitř stran vedly k jejich fragmentaci, a kdy ani základní politické strany nebyly pevně ideologicky ukotveny, vedly k vyslovení nedůvěry vládě (8. 9. 1994) a předčasným volbám.

4.3. Od vítězství BSP k ekonomické krizi (1994 – 1997)

Předčasné volby, které se uskutečnily 18. 12. 1994, vyhrála BSP společně se svými koaličními partnery BZNS Alexander Stambolijskij a politickým klubem Ekoglasnost. Zisk

52,08%, a tedy 125 mandátů, umožnil BSP sestavit vládu. SDS klesla na pouhých 69 mandátů, protože přišla ve volbách o zhruba 640 000 voličů (Карасимеонов 2006, s. 82). DPS se sice v parlamentu udržela, nicméně vzhledem k tomu, že BSP byla schopna ovládnout NS bez její pomoci, DPS přišla o svůj koaliční potenciál. Do NS se ovšem dostaly i dvě nové formace, a to Národní svaz (NS), složený z Demokratické strany a BZNS, který sám sebe definoval jako stranu konzervativně antikomunistickou a Bulharský business blok (BBB), který od počátku těžil z popularity svého lídra Žorže Gančeva, neúspěšného prezidentského kandidáta z r. 1992. BBB bylo protestní stranou, která hlásala „populistická“ hesla. Strana reprezentovala komerční zájmy a jejím cílem bylo především rychlé provedení privatizace a přiblížení se Západu. Výsledek předčasných voleb z r. 1994 potvrdil dominanci BSP a také její převahu na levé straně politického spektra.

Volby do Národního shromáždění 1994	
strana	počet hlasů v %
Koalice	43,50%
SDS	24,23%
NS -BZNS a DP	6,51%
DPS	5,44%
BBB	4,73%

Neukotvený bulharský stranický systém ovšem procházel dalšími změnami a to především v letech 1995 až 1997, kdy Bulharskem začala zmítat ekonomická krize. BSP, která slibovala ekonomické reformy a přechod na tržní ekonomiku, nebyla schopná vyrovnat se s pomalou privatizací a vysokou inflací. Bulharská privatizace, která byla označována za „*masovou privatizaci bez mas*“ (Michajlova 1997, s. 87), neměla mezi obyvateli od počátku důvěru v úspěch. Vláda nepřijala důležitá opatření, která byla nutná k uklidnění ekonomické situace v zemi a poté, co se přidaly i problémy uvnitř vlastní strany, došlo k naprosté paralyzaci vlády. Ekonomická krize, která vyvrcholila v roce 1996, vedla k naprostému ekonomickému kolapsu země i otřesu uvnitř hlavních stran. Možným vysvětlením neúspěchu BSP byla i nezkušenost jejího předsedy Videnova.

Během svého setrvání v opozici se vedení SDS snažilo o homogenizaci koalice. Snahou tehdejšího předsedy Ivana Kostova bylo nesourodou směs stran a hnutí přetvořit v jednotnou stranu, která by byla schopna konkurovat BSP v dalších volbách. Tento proces upevňování strany probíhal během příprav na kampaň k prezidentským volbám. Ty se uskutečnily 27. 10. 1996 (druhé kolo 3. 11. 1996) a jasně ukázaly nespokojenost voličů

s politikou BSP. Opozice nominovala jako svého kandidáta Petra Stojanova a BSP proti němu byla nucena postavit málo známého Ivana Marazova, protože Ústavní soud vyřadil jejího prvního kandidáta Georgi Pirinského pro jeho dvojí občanství. První kolo přineslo poměrně překvapivé výsledky. Vítězství si podle očekávání odnesl kandidát SDS Petr Stojanov s 44,07% a druhý skončil kandidát BSP Ivan Marazov s 27,01%. Třetí místo ovšem připadlo Žorži Gančevovi z BBB, který získal 21,87% a to především na úkor BSP, jejíž voliči se přelili právě k němu. Přestože Gančevova kandidatura v prezidentských volbách a především jeho zisk poukázaly na nebezpečí, které hrozilo tradičním stranám, BBB nebyla etablovanou stranou se silnými základy, která by znamenala výrazné nebezpečí v parlamentních volbách. Stejně jako jiným stranám se jí stala osudnou přílišná závislost na osobě lídra. Druhé kolo potvrdilo výsledky kola prvního a bulharským prezidentem byl s 59,73% zvolen Petr Stojanov.

Změny ve stranickém systému poukázaly na to, že voliči si prakticky neměli na pravé straně politického spektra z čeho vybrat, protože k SDS neexistovala funkční varianta. Postupně také docházelo k formování nového uskupení Sdružení demokratických sil (ODS), které bylo složené z SDS, DPS a Národní Unie. BSP se po prohraných prezidentských volbách ocitla v krizi, která vedla k rezignaci Žana Videnova na 11. kongresu BSP, který se konal 21. – 23. 11. 1996. Do čela strany nastoupil Georgi Parvanov, nicméně situaci to nijak výrazně neuklidnilo a protesty proti vládě vyvrcholily 10. 1. 1997, kdy došlo k napadení parlamentu. BSP byla naprosto paralyzována a to jak situací uvnitř strany, tak díky protestům, které se konaly po celé Sofii. Nikolaj Dobrev, pověřený sestavením vlády, nebyl úspěšný a vrátil tak 4. 2. 1997 svůj mandát prezidentovi, který jmenoval dočasnou vládu sofijského starosty Stefana Sofijanského.

4.4. Návrat vlády pravice (1997 – 2001)

Další předčasné volby byly určeny na 17. 4. 1997. V únoru 1997 došlo také k důležité změně v SDS, která se na svém kongresu 15. -16. 2. stala z koalice 15 stran jednotnou homogenní stranou. Jednalo se o důležitý kompromis, který umožnil SDS tolik potřebné sjednocení a přitom formálně zachoval nezávislost malých stran z původní koalice. Ty si vyžádaly, aby si jejich členové směli ponechat právo být ve své straně a zároveň v SDS. Toto řešení bylo potvrzeno na 10. oficiálním sjezdu strany o rok později a vedlo k přetransformování SDS na moderní politickou sílu. Předsedou strany se stal Ivan Kostov.

Na levém spektru směrem ke středu se zformovala nová politická síla- Bulharská Eurolevice (BEL). Tato nová formace poukázala na možnost rozbít polaritu panující mezi dvěma hlavními politickými silami. Nicméně ani ona neměla dostatek sil k tomu, aby vytvořila pevné centrum bulharského stranického systému.

Volby do 38. NS se konaly 17. 4. 1997 a hlavními koalicemi a stranami, které se utkaly o přízeň voličů, byly: Sjednocené demokratické síly (ODS), BSP, Sdružení za národní spásu (ONS) (formace několika stran – DPS, BZNS Nikola Petkov, Zelení, Strana za demokratický střed, Strana „Nová volba“, Bulharské carství), BEL a BBB. Výsledky poukázaly na nové tendence v politice. SDS zvítězila jako součást koalice ODS a potvrdila svoji pozici nejsilnější pravicové strany. BSP zaznamenala největší volební propad od r. 1989, který podle Karasimeonova znamenal konec její hegemonie v bulharské politice (Карасимеонов 2006, s. 91). Karasimeonov ztrátu vlivu BSP vysvětluje i nástupem umírněnější linie kolem Parvanova a Dobreva (Карасимеонов 2006, s. 90), což ovšem nevysvětluje, samu podstatu tohoto jevu. Mnohem pravděpodobnější se proto jeví vysvětlení, že volební propad byl především voličskou odpovědí na ekonomickou krizi z posledních let vlády BSP a také na negativně vnímanou provázanost politiky a ekonomiky. Na druhé straně je nutné poznamenat, že její odchod do opozice potvrdil, že BSP plně přijala pravidla demokratického procesu. Volby potvrdily klesající zájem voličů a to přesto, že šlo o první volby, do nichž výrazně zasáhla moderní média (Koshlukov 2000). Koalice stran ONS byla účelově sestavená s cílem uspět ve volbách a tato účelovost se projevila na její slabosti. BBB, který vznikl především jako protestní strana, řešil problém s nevyhraněnou politickou profilací. Během krize v r. 2000 se strana prakticky rozpadla poté, co ji opustila část členů. Její další slabinou byla velká závislost na osobě jejího lídra Gančeva a z toho vycházející centralizovanost. BEL se jako nová strana musela teprve vyprofilovat a ustanovit, nicméně ani jí se nepodařilo převzít iniciativu na levici.

Volby do Národního shromáždění 1997	
strana	počet hlasů v %
ODS	52,26%
DemLev	22,07%
ONS	7,60%
EvroLev	5,50%
BBB	4,93%

Ivan Kostov po volbách získal silnou pozici pro to, aby mohl prosadit program SDS, nicméně vláda se musela potýkat s mnoha problémy, a to především v ekonomické sféře. Nezaměstnanost, která stále rostla, přispívala k růstu sociální nejistoty. BSP se navíc stala silnou opoziční stranou a několikrát se snažila v NS vyvolat hlasování o nedůvěře vládě. SDS byla zasažena vnitřním rozkladem. Slabá vnitřní demokracie a také podléhání korporativistickým zájmům vedly k odcizení mezi vedením strany a její širší členskou základnou.

Místní volby v říjnu 1999 ukázaly na padající důvěru pro SDS i s ní spojenou ODS. To vedlo předsedu vlády k tomu, aby vyměnil některé tváře ve své vládě za méně známé a konzervativní politiky či experty. Problémy uvnitř strany ale postupně prorostly i veřejnou správou. Administrativní posty se stávaly čím dál tím častěji posty partajními a veřejný nesouhlas s touto politikou narůstal současně s prohlubujícími se problémy ve zdravotnictví a důchodovém systému (Карасимеонов 2006, s. 97). SDS se tak musela vyrovnat se ztenčující sociální i politickou bází. Ivanu Kostovovi se ovšem přes všechny tyto problémy podařilo uhájit pozici ve straně, kterou tak dovedl až k parlamentním volbám.

V předvolebním roce 2000 zaznamenaly obě dvě nejsilnější strany výrazný pokles popularity. Podle výzkumu na začátku roku měla SDS podporu 37,4% obyvatel, ke konci roku už jen 21,1% a BSP na tom nebyla o nic lépe, přestože její podpora klesla jen zhruba o 4% z 22,4% na 18,5% (Development Coordination Report 2001). Špatné výsledky vedly strany k jednáním o širších koalicích, jež by zvýšily jejich šanci na úspěch v dalších volbách. Situace uvnitř BSP také nebyla klidná. Část strany prosazovala rychlejší modernizaci, euroatlantický rozvoj strany a především tržní ekonomiku. 43. kongres BSP 1. - 3. května 1998 potvrdil pozice Parvanova coby lídra strany a BSP byla ustanovena jako strana sociálnědemokratického typu.

4.5. Od překvapivého vítězství NDSV k prohraným volbám (2001 – 2005)

Volby do Národního shromáždění 2001	
strana	počet hlasů v %
NDSV	42,74%
SDS	18,18%
KB	17,15%
DPS	7,45%

Volby v r. 2001 se konaly v červnu a šlo o první volby, které se uskutečnily po uplynutí čtyřletého mandátu NS. Až polovina bulharských voličů deklarovala, že nechce volit tradiční strany (Карасимеонов 2006, s. 100), a šlo tak o jasný signál s nespokojeností se stávající politickou situací. Tyto volby jsou zajímavé především z toho důvodu, že do popředí vynesly zcela novou politickou sílu: Národní hnutí Simeon Druhý (NDSV). Tato politická strana, pokud o ní v této fázi vůbec jako o straně můžeme hovořit, se překvapivě dobře prosadila v politickém vakuu, které zbylo mezi dvěma nejsilnějšími stranami – SDS a BSP (ty totiž ztratily výraznou část svých voličů).

Jak již bylo zmíněno, NDSV se prezentovalo jako strana nových začátků nabízející alternativu jak vůči pravicové SDS, tak levicové BSP. Převážnou část jejího úspěchu zajistila postava lídra a zakladatele Simeona II. Ten se projevil jako velmi charismatický vůdce, jehož hlavní devizou bylo, že jej nikdo nemohl spojovat s porevoluční politikou, a tedy ho vinit z neúspěšné privatizace, socioekonomických problémů ani klientelismu hlavních politických stran. NDSV se tak především díky svému lídrovi a problémům SDS a BSP podařilo pouhé dva měsíce před volbami dosáhnout nevídaného voličského úspěchu. Její vystoupení tak krátkou dobu před volbami ale mělo i svá rizika. Straně se nepodařilo úspěšně registrovat, což byla podmínka pro účast ve volbách a musela volit variantu koalice s již existujícími stranami. Její předvolební sliby se nesly čistě v duchu „populistické rétoriky“, slibující rychlý ekonomický rozvoj, morální politiku a boj s korupcí. Dalšími volebními taháky se staly sociální spravedlnost a přiblížení se EU. NDSV na svých kandidátkách nabídla především úspěšné profesionály, kteří představovali novou bulharskou střední třídu.

Politika SDS a BSP byla podrobena tvrdé kritice a obě strany byly zatlačeny do defenzivy. Výsledky voleb znamenaly rozpad do té doby relativně stabilního systému založeného na interakci dvou pólů a vynesly do popředí stranu, která neměla žádnou parlamentní historii a která byla zcela odkázaná na osobu svého lídra. DPS, které se do NS probojovalo s 6%, potvrdilo svoji důležitou roli ve stranickém systému, protože představovalo důležitého spojence pro NDSV. Vítězství NDSV znamenalo, že „*bipolární model se vyčerpá*“ (Sygkelos 2010, s. 27), ale očekávání kladená v ustanovení pevného středového bodu bulharské politiky se nevyplnila. NDSV vládnoucí s pomocí DPS se projevila jako nestabilní strana. Úspěchy nová vláda zaznamenávala spíše na zahraniční půdě než na té domácí a podařilo se jí snad jen slibně nastartovat rozhovory o vstupu Bulharska do EU a NATO. Solomon Pasi, který byl advokátem vstupu Bulharska do NATO, se stal ministrem zahraničí (Sygkelos 2010, s. 28) a přispěl tak společně s osobou Simeona II. k pozitivnímu

obrazu Bulharska v zahraničí. Poté, co NDSV podpořila kandidaturu P. Stojanova na prezidenta, podařilo se jí naklonit si SDS a postupně tak vznikla vládní koalice tří stran.

I přes úspěch strany ve volbách ji bulharští politologové nepovažovali za stranu, které se podaří do systému trvale etablovat (Malinov 2002). Karasimeonov popisuje stranický systém po volbách v r. 2001 jako systém s konturami systému mnohostranického s umírněnou polarizací (Карасимеонов 2006).

NDSV procházela po volbách zajímavým vývojem. Strana formovaná čistě shora byla parlamentní stranou dříve než stranou občanskou a to se negativně podepisovalo na jejím fungování. Její profilování se coby centristické strany, která „*pretendovala na zaujetí 3. místa v druhém politickém systému*“ (Карасимеонов 2006, s. 109), bylo ovšem silně poznamenáno skutečností, že jí chyběla vnitřní homogenita. Simeon II. se vzhledem k administrativní nezkušenosti svojí strany rozhodl de facto utvořit koalici jak s SDS, tak BSP, neboť v jeho vládě dokonce zasedali dva ministři z BSP. DPS také nezůstala stranou a koaličně se podílela na vládě NDSV.

Profesionálové v čele NDSV, na začátku vnímání pozitivně, se brzy staly součástí tzv. „přátelských skupin“ (Карасимеонов 2006, s. 109), které celou stranu přetvořily v klientelistickou organizaci. Dalším problémem většiny jejich vedoucích členů bylo, že dlouho žili jinde než v Bulharsku a jeho situaci tak vnímali jinak než obyčejní lidé. Mnoha jejím členům byl také vytýkán poslanecký turismus, neboť šlo o bývalé členy SDS i BSP. Nadějný začátek se 120 poslanci vzal brzy za své a pod mandátem NDSV dokončilo volební období pouze 97 poslanců. Strana během prvních měsíců vlády zjistila, že nemůže splnit svoje sliby, ale pomáhala jí relativně dobrá ekonomická situace i úspěchy v oblasti zahraniční politiky, protože Bulharsku bylo nabídnuto členství v EU a NATO. Na druhou stranu je nutné poznamenat, že vláda úspěšně dokončila svůj mandát především díky rozhádané a zcela rozložené opozici, která potřebovala nutný čas ke své konsolidaci. V r. 2003 NDSV přijala liberalismus, ale nebyla schopná změnit se na liberální formaci. Její vnitřní nesourodost se navíc projevovala štěpením na pravé a levé křídlo. Místní volby v tomtéž roce navíc poukázaly na její klesající podporu.

SDS se opět nacházela ve vnitrostranické krizi a to především z toho důvodu, že došlo k jejímu ještě většímu uzavření a napojování na klientelistické sítě. Ivan Kostov se jako lídr strany projevil coby příliš autoritativní vůdce bez snahy naslouchat širší členské základně. Prohrané volby v r. 2001 tak byly pouhým vyvrcholením problémů, s nimiž se strana potýkala již od vyhraných voleb v r. 1997. Rozepře uvnitř strany byly personifikovány v mocenském boji mezi Kostovem a Naděždou Michajlovou, která coby nový lídr strany neuspěla ve

volbách na starostu Sofie. Kostov, který se snažil využít situace k vnitřnímu puči ve straně, byl po jeho neúspěchu nucen ze strany odejít. Po svém odchodu pak založil politickou stranu Demokrati pro silné Bulharsko (DSB), která se profilovala jako konzervativní a euroskeptická. K vnitřnímu rozkolu ve straně přispěl i odchod jednoho z jejích nejpopulárnějších politiků Stefana Sofijanského, který založil konkurenční Unii svobodných demokratů (SSD), soustředící se na získání voličů vpravo od středu a to především z řad městské střední třídy. SSD byla ovšem také zcela závislá na svém lídrovi a nepodařilo se jí získat širší podporu.

Organizační krize uvnitř SDS byla signálem její vnitřní slabosti a vyčerpanosti coby antikomunistické opozice a lze ji dát do přímé souvislosti s reformami uvnitř BSP, které se naopak začalo dařit upevňovat pozice. BSP se snažila především přiblížit moderním sociálnědemokratickým stranám. Jedním ze signálů změny kurzu uvnitř BSP byla i nastoupená podpora členství Bulharska v NATO a v EU nebo obroda ve vedení strany. Před volbami v r. 2005 se tak straně podařilo vyprofilovat se coby konsolidovaná, demokratická strana s reálnou šancí na úspěch ve volbách.

4.6. Vláda levice (2005 – 2009)

Volby do Národního shromáždění 2005	
strana	počet hlasů v %
KB	30,95%
NDSV	19,88%
DPS	12,81%
ATAKA	8,14%
ODS	7,68%
DSB	6,44%
BNS	5,19%

„Ve 40. Národním shromáždění se prezentovalo sedm hlavních politických koalic a stran. Jen NDSV a DSB byly samostatnými stranami. BSP byla dominantní stranou v Koalici za Bulharsko a SDS v ODS. V BNS [Bulharský lidový svaz] panovala relativní rovnost mezi SSD, VMRO a BZNS – Národní svaz, přičemž počet poslanců za SSD byl nejmenší.“ (Карасимеонов 2006, s. 124). Volební účast byla rekordně nízká a pohybovala se na 55%. K volbám voliče nepřilákala ani na volební den vyhlášená loterie, kterou se vládnoucí NDSV snažilo povzbudit svoje voliče k větší účasti. Strany s vyloženě antistranickou rétorikou

získaly 8%. Pokud bychom k 45% volební neúčasti a 8% hlasů pro antistranická hnutí přičetli dalších 8%, které tvořily hlasy pro strany, jež se do parlamentu nedostaly, pak získáváme poměrně silně vyjádřenou nespokojenost občanů s hlavními stranami. Do parlamentu se navíc dostala nacionalistická a silně „populistická“ strana ATAKA. DPS v těchto volbách zaznamenala nejlepší výsledek od r. 1989 a to hlavně díky svému stabilnímu elektorátu, který se dostavil k volebním urnám a také aktivizaci Turků, kteří byli pobouřeni předvolební agitací ATAKY.

V roce 2009 došlo ke změně volebního systému. Poměrný systém byl změněn na systém smíšený, přičemž počet členů NS zůstal stejný, tedy 240. Nově se v 31 jednomandátových obvodech (které překrývaly ty dosavadní) počítalo s většinovým volebním systémem a zároveň s poměrným systémem kandidátních listin stran, z nichž by po přepočítání Hare-Niemeyerovou metodou bylo obsazeno zbylých 209 poslaneckých míst. Voliči tedy dostali dva volební lístky, jeden pro jednomandátové kandidátky a druhý pro stranu, přičemž kandidáti mohli kandidovat v obou. Ke změně došlo především kvůli snaze o zvednutí zájmu obyvatel o politiku a volby. Dalším návrhem bylo i zavedení kvóra 8%, které ale bylo zrušeno Ústavním soudem. Frakcionalismus uvnitř stran se projevila i nárůstem počtu parlamentních skupin ve volebním období 2005 – 2009 ze 7 na 10 a nezařazené.

4.7. Od úspěchu GERBu po jeho předčasný pád (2009 - 2013)

Volby v r. 2009 přinesly několik základních poznatků o bulharském stranickém systému a potvrdily, že bulharské politické strany nejsou konsolidovány ani 20 let od změny režimu (Димова 2009). S přihlédnutím k výsledkům voleb je zřejmé, že strany nemají pevné sociální báze a voliči jsou velice fluidní, neboť žádná ze stran není schopná obhájit jejich důvěru ve dvou po sobě jdoucích volbách. Proměnlivý elektorát má za následek, že stranu nikdy nevolí konzistentní počet voličů (výjimkou z pravidla by mohla být snad jen DPS, která se stabilně pohybuje kolem 6%). Volby také definitivně potvrdily totální úpadek SDS coby nejsilnější pravicové strany. Nahrazena byla nově dominantní stranou GERB, již byli voliči opět ochotni světit svoji důvěru. GERB se projevil jako hegemon na pravici a potvrdil tak krizi v levém spektru stranického systému v Bulharsku. BSP se postupně mění na středně velkou stranu, ale žádná jiná strana ji není schopná nahradit. Dalším výsledkem těchto voleb byl opětovný úpadek politického centra, které neudrželo NDSV a většina stran se tak od r.

2009 tísni na pravici. GERB, který byl schopný postavit menšinovou vládu pod předsednictvím Bojka Borisova se o místo na pravé straně politického spektra dělil se stranou Pořádek, právo a spravedlnost (RZS), radikální a antisystémovou ATAKOU a Modrou koalicí. Slabá opozice byla reprezentována BSP a DPS.

Volby do Národního shromáždění 2009	
strana	počet hlasů v %
GERB	39,72%
KB	17,70%
DPS	14,45%
ATAKA	9,36%
Siniata	6,76%
RZS	4,13%

4.8. Politická krize - od předčasných voleb 12. 5. 2013 do současnosti

Od zimních měsíců roku 2012 probíhaly v Bulharsku protivládní protesty. Nízké mzdy, nespokojenost s vládní politikou, rostoucí ceny elektřiny a konečně i korupční problémy členů parlamentu vedly 14. března 2013 k předčasnému rozpuštění NS. Předvolební kampaň probíhala ve velmi vypjaté atmosféře a doprovázely ji i skandály kvůli údajnému manipulování s volebními lístky (Tucker 2013). Předčasné volby se konaly 12. května 2013 ale uklidnění situace nepřinesly. Jejich výsledkem však bylo potvrzení rostoucího vlivu antisystémové strany ATAKA, relativní slabosti BSP, upevnění pozice DPS a pokles popularity GERBu.

Volby jasně ukázaly, že bulharský stranický systém není plně konsolidovaný a že společnost je stále hluboce rozdělena na dva tábory. Prohloubení polarizace bude pravděpodobně do budoucna vážným problémem pro fungování vlády. Kromě pólů jež vzájemně tvoří GERB a BSP (která je hlavní stranou Koalice pro Bulharsko) se pólové napětí zvýšilo i mezi ATAKOU a DPS. Ideologická polarizace představující rozdíl mezi nejvíce pravicovou a nejvíce levicovou stranou tak permanentně roste (Tucker 2013).

Volby s rekordně nejnižší účastí (51,33%) znamenaly hořké vítězství pro GERB (97 křesel), druhá se umístila Koalice pro Bulharsko (84 křesel), třetí skončila DPS (36 křesel) a poslední stranou, které se podařilo dostat do parlamentu, byla ATAKA (23 křesel). Celých 24,3% voličů odevzdalo svůj hlas stranám, které u voleb neuspěly.

Technokratická vláda, která vznikla s podporou BSP se od samého začátku potýká s problémy a protesty v ulicích. Největší protesty vypukly poté co předseda vlády Plamen Orešarski jmenoval na post šéfa Státní agentury pro bezpečnost Deljana Peevského. Peevski je mediálním magnátem s korupční historií a jeho jmenování tak pro většinu obyvatel jen potvrdilo provázanost politiky a byznysu založenou na nekalých praktikách a korupci. Přestože Orešarski Peevského odvolal, uklidnění na bulharské politické scéně to nepřineslo. Demonstrace proti socialistické vládě se nadále stupňují a tak přestože Orešarski demisi vlády odmítá, je otázkou, zda k ní vzhledem k situaci nebude brzy přinucen.

5. BULHARSKÝ POLARISMUS, KONSTRUKCE SYSTÉMU A SMĚŘOVÁNÍ BULHARSKÉ POLITIKY

V poslední kapitole předkládané práce bude s odkazem na výše popsaný vývoj stran a stranického systému vysvětleno, z jakého důvodu se bulharský stranický systém v devadesátých letech neshoduje se systémem polarizovaného pluralismu. Tato kapitola také odpoví na otázky, jež byly kladeny na začátku této práce - kam stranický systém v Bulharsku dlouhodobě směřuje, jaké jsou jeho hlavní charakteristiky a zda se jedná o systém, který je plně konsolidovaný.

5.1. Bulharský polarismus

Podle M. Strmisky lze o přetrvávajícím polarizovaném systému v Bulharsku hovořit až do voleb v r. 2001, kdy volební úspěch zaznamenala NDSV (Strmiska 2002). Volební vítězství strany bez pevných základů mezi voliči, ale i bez pevné vnitřní struktury destabilizovalo systém, který byl charakterizován soupeřením mezi BSP a SDS po více jak deset let. Nicméně přestože NDSV obsadilo nový pól, který se v bulharské politice vytvořil, nemělo dostatek sil na to, aby se udržel po delší časový horizont. Můžeme tak hovořit spíše o velmi provizorním pólu (Strmiska 2002) Někteří bulharští politologové, jako například S. Malinov pak NDSV nepovažují za stranu středu, ale za provizorního hegemonu na pravici (Malinov 2002).

Strmiska ovšem polarizaci v devadesátých letech vidí jako polarizaci nezakořeněnou, kterou deklaruje neschopností dvou hlavních stran (BSP a SDS) získat ve volbách dohromady více jak 50% voličů (Strmiska 2002). Jiní autoři ovšem stranický systém jasně označují za systém blízký polarizovanému pluralismu (Karasimeonov 1995b, Karasimeonov 1996a, Kanev 1996). Bulharsko tedy do r. 2001 vykazovalo silnou stranickopolitickou polarizaci, která byla ještě umocněna poměrně malým počtem relevantních stran, tedy zcela samostatných operačních jednotek systému. Je totiž nezbytné připomenout, že pro bulharskou politickou scénu je příznačné kandidování stran v aliancích a společných uskupeních, což ovšem nebrání tomu, abychom mohli jasně vymezit dva hlavní póly, a jak bylo výše zmíněno, počet stran se automaticky nerovná také počtu pólů.

Pro bulharského politologa G. Karasimeonova je polarizace mezi SDS a BSP tím hlavním, co by mělo být vnímáno při charakteristice stranického a politického systému

v Bulharsku v devadesátých letech (Strmiska 2002, Карасимеонов 2006) a také tuto polarizaci považuje za hlavní důvod, který jej vede ke konstatování, že se jedná o systém velmi blízký polarizovanému pluralismu (Strmiska 2002, Karasimeonov 1996b). Jako hlavní důvod, pro nějž Karasimeonov takto stranický systém v devadesátých letech charakterizuje, je silný antagonismus dvou hlavních pólů (Karasimeonov 2004). V tomto ohledu má Karasimeonov jistě pravdu, neboť silná ideologická diference mezi pravým a levým spektrem je jednou z charakteristik Sartoriho modelu. Na druhou stranu ale musíme vzít v úvahu i ostatní charakteristiky polarizovaného pluralismu, které bulharským stranickým systémem naplněny nejsou. Sartori tvrdí, že stranický systém nemusí vykazovat všechny tyto prvky, přesto není možné bulharský stranický systém jako polarizovaný pluralismus charakterizovat. Jak píše Strmiska, můžeme maximálně připustit variantu nezralého polarizovaného pluralismu, který by byl ale i tak od Sartoriho charakteristiky značně odlišný (Strmiska 2000). Problémem, ovšem zůstává, že Karasimeonov sám neuvádí mnoho důvodů, pro nějž bulharský stranický systém v devadesátých letech charakterizuje jako blízký polarizovanému pluralismu a v některých svých pracích pak hovoří o bulharském stranickém systému jako o omezeném pluralismu (Karasimeonov 1995a).

Prvním a hlavním důvodem, pro nějž nemůžeme stranický systém jako blízký polarizovanému pluralismu charakterizovat je neexistence středu jakožto pilíře pro umírněné voliče. V Bulharsku byl střed naopak po celé devadesátá léta vnímán jako periferie. Přílišná heterogenost stran, která usilovaly o pozici na střed, způsobovala jejich neschopnost se etablovat jako alternativa dvěma pólům. Střed, který podle Sartoriho modelu má čelit oběma pólům, tak v Bulharsku od začátku devadesátých let prakticky neexistoval. Za středový prosystémový pól nemůžeme považovat ani DPS, protože tato strana byla založena na etnickém principu. Přestože mezi její voliče dnes patří i Bulhaři, v devadesátých letech se jednalo o stranu, která zcela závisela na podpoře pouze jednoho etnika – Turků a nepředstavovala tak střed pro umírněné voliče v pravém slova smyslu.

Podle Sartoriho by dále polarizovaný pluralismus měl vykazovat silnou odstředivou tendenci. Vzhledem k tomu, že středový pól není v bulharském stranickém systému ustanoven, je ovšem naopak přetrvávající snaha stran středu se přiblížit a přesto si zachovat dostatečnou vzdálenost od strany druhého pólu. Tato kontradikce pak vyvolává další nestabilitu středu, kdy strany ve volbách většinou kandidovaly pod koalici a záštitou pravého nebo levého hegemonu a střed se snažily oddělením se od těchto stran obsadit až během výkonu mandátu. Jejich slabost ovšem vedla k tomu, že žádné z těchto stran se nepovedlo střed trvale obsadit a to až do r. 2001 a volebního vítězství NDSV. Možné narušení této

bipolarity mohly v devadesátých letech přinést snad jen volby v roce 1994 (Karasimeonov 1995b, s. 584), v nichž úspěch zaznamenal kromě BSP, SDS a DPS společně s Národním svazem také Bulharský business blok (BBB). Nicméně ani tyto volby nepřinesly výraznější ukotvení středových stran, které se ocitly ve velmi slabé pozici vůči SDS a BSP a jejichž cílem tak mohlo být maximálně plnění úlohy koaličního partnera. Předčasné volby, které následovaly po ekonomické krizi v letech 1996 – 1997, nepřinesly v tomto ohledu výraznou změnu. Relativní úspěch EuroLevice sám o sobě nemohl představovat víc než potencionální příslib krystalizačního středu uvnitř bulharské politiky. I po volbách se totiž SDS podařilo upevnit svoji pozici v rámci ODS, což vedlo ke zvýšení jejího volebně politického potenciálu a samotná ODS tak byla spíše v roli kontrolora středu než jeho samotného představitele. Dostředivé tendence SDS znamenaly její snahu o pokrytí středu aliančními smlouvami s malými stranami, které byly součástí ODS. Tento vývoj můžeme vidět jako zvýraznění rysů multipartismu v bulharském stranickém systému, nicméně klasický střed ani tak zformulován být nemohl.

Dalšími prvky, které není možné v bulharské politice minimálně do volebního úspěchu strany ATAKA pozorovat, jsou existence nezodpovědné opozice, politika trumfování a neexistence antisystémových stran. Ty by měly podle Sartoriho mít výrazný vliv na stranický systém. Devadesátá léta v Bulharsku naopak nevykazovala přítomnost relevantních antisystémových stran. Nezodpovědná opozice je tvořená stranami, které nepovažují za možné, že by se podílely na vládě kvůli obsazenosti středu a politika trumfování je charakteristická rétorikou, která vede k nesplnitelným očekáváním. V devadesátých letech ovšem strany jak pravého, tak levého politického spektra měly šanci na účast ve vládě a i přes vznik několika stran se silně „populistickou rétorikou“ nedocházelo k politice trumfování v pravém slova smyslu.

Další Sartoriho charakteristikou je ideologické rozstrukturování, které je sice v bulharské politice zřejmé a vede právě k silné polaritě, na druhou stranu se ale v samotné společnosti neprojevovalo tak výrazně, aby voliče jednotlivých stran charakterizovalo jako „ideologicky věřící“. Ideologické rozdíly se projevovaly na rovině generační, ale i socioprofesionální a vyvolávaly tak politiku charakteristickou svojí vysokou konfrontační argumentací. Tato konfrontace byla nicméně prezentována poměrně primitivní bipolarizací a opakující se argumentací mezi jednotlivými póly a vedla tak svým způsobem k pomalé stranicko-politické diferenciaci. Ta byla způsobena do jisté míry i slabými programy SDS a BSP. Tyto strany totiž spoléhaly právě na vzájemný antagonismus jako na svůj nejsilnější volební argument.

Které z prvků bulharského systému se tedy shodují s polarizovaným pluralismem? Předně je to silná polarizace mezi pravíci a levíci, charakterizovaná do konce devadesátých let SDS a BSP. Další prvkem s tím souvisejícím je existence dvoustranných opozicí. Ty jsou sice v Bulharsku zřejmé, nicméně v devadesátých letech se střídaly u moci, což bylo způsobeno právě neexistencí středu a v letech 2001 až 2005 se dokonce v určitém slova smyslu podílely na vládě, když ve vládě NDSV podporované SDS dokonce zasedali ministři z BSP.

Na druhou stranu je otázkou, zda v případě bulharského polarismu nedochází k přílišnému zdůrazňování rozdílů na úkor podobností. Přeci jen jak BSP, tak SDS tíhnou svojí politikou více méně do středu a důvodem pro zdůrazňování jejich neslučitelnosti byla především snaha udržet si elektorát, který by při setření rozdílů v argumentaci mohl být ještě fluidnější. N. Vassilev se proto domnívá, že agónie bulharské politiky, která se projevuje více méně od druhé poloviny devadesátých let, není způsobena bipolárním modelem, ale nízkou kvalitou hlavních stran obou pólů (Vassilev 2000). Vassilev podotýká, že pokud můžeme těmto stranám přiznat jakýkoli úspěch, pak byl umožněn nejspíše jen díky momentální slabosti jejího konkurenta (Vassilev 2000).

5.2. Nacionalismus

Vlna nacionalismu, která zasáhla státy východní Evropy po pádu komunismu, některé teoretiky překvapila, ale jak správně poznamenává von Beyme, jednalo se v zásadě pouze o návrat nacionalismu, který byl za komunismu uměle potlačen a který tyto státy nikdy neopustil. (von Beyme 1996, s. 42). V bulharské politice hraje nacionalistická rétorika významnou roli. Už jen z počtu stran, které mají ve svém názvu slovo „národní“ a „bulharská“ nebo nějakou jejich obměnu, je zřejmé, jak důležitou roli národu a své domoviny Bulhaři připisují a v tomto ohledu příliš nezáleží na tom, zda se jedná o strany pravicové nebo levicové. Rozdíl je ovšem v míře agresivity použité rétoriky. Tři příklady, které bychom mohli v tomto směru postavit proti sobě a jasně tak demonstrovat tyto rozdíly jsou NDSV, ATAKA a DPS.

ATAKA by se dala svojí agresivní rétorikou zařadit mezi strany s tzv. *reaktivním nacionalismem*, který je typický pro území v ekonomickém úpadku (von Beyme 1996, s. 44). Strana používá útočnou „populistickou rétoriku“, kterou směřuje proti všemu, co podle jejích měřítek není dostatečně „bulharské“ a „národní“. V jejím hledáčku je tak především turecká

menšina. Tato nenávisť pramení ze zakořeněného vnímání Turecka (tedy následnického státu Osmanské říše) jako utlačovatele a tradičního nepřítele Bulharů. ATAKA se tak na parlamentní půdě výrazně staví především proti DPS, kterou považuje za etnickou stranu bez práva na reprezentaci v NS. Druhou skupinou, proti níž se ATAKA vymezuje, je romská menšina, která je ATAKOU viněna z využívání sociálního systému na úkor pracujících Bulharů. Za třetí skupinu, proti níž strana bojuje v rámci své nacionalistické kampaně, pak můžeme považovat zahraniční firmy, které jsou osočovány z ožebračování bulharských obyvatel a snahy o rozkradení státu. Z tohoto důvodu také strana prosazuje znárodnění velkých zahraničních podniků, které jsou pro stát klíčové, jako vodáren, elektráren atd. Striktně nacionalistická ATAKA sice patří mezi strany, které jsou relativně malé, ale dokáží hrát v systému významnou roli, a to především díky svému vyděračskému potenciálu (Dellenbrant 1993).

NDSV na druhé straně používala nacionalistickou argumentaci v mnohem pozitivnějším slova smyslu, když se snažila sjednotit všechny obyvatele Bulharska argumentací, že tou nejdůležitější entitou by mělo být Bulharsko samo a všichni jeho občané bez rozdílu své politické příslušnosti by se měli podílet na jeho rozkvětu. Pro NDSV bylo typické spojování osoby Simeona II., tedy bývalého cara, s Bulharskem samotným. Volební úspěch NDSV lze jistě připsat právě i tomu, jaký důraz kladla na slova jako *jednotný národ a Bulharsko* a po letech zklamání z konfrontační politiky SDS a BSP přinesla změnu politického stylu.

Třetí stranu, kterou lze postavit do kontrastu jak k NDSV, tak k ATACE je DPS. Strana, která od svého založení, sází především na hlasy etnických Turků v Bulharsku, se sice charakterizuje jako liberální strana pro všechny bulharské obyvatele, ale na druhou stranu zůstává pravdou, že její politické cíle jsou úzce propojeny právě se zájmy turecké menšiny. Turecký nacionalismus je tak, zdá se, v Bulharsku na vzestupu a to i díky aktivizaci, kterou vyvolal už první volební úspěch ATAKY v r. 2009.

Připomeňme ještě, že výše uvedené strany nejsou zdaleka jediné, které nacionalismus využívají nebo využívaly, ale pouze představují snadno rozlišitelné příklady toho, jak lze nacionalismus využít.

5.3. Silná pozice lídra ve straně

Při zkoumání stranického systému Bulharska bylo již několikrát zmíněno, že je důležité mít na paměti silnou roli, kterou mají ve stranách jejich lídři. Vliv těchto politických aktérů se následně promítá do fungování celého systému (Ganev 2003). Genov se domnívá, že pragmatický sebe-zájem politických elit, které stály u zrodu postkomunistických institucí, měl na formování těchto institucí značný vliv (Genov 2001, s.199). Bulharské strany apelují na širokou škálu voličů a musí se vyrovnat s tím, že bulharský elektorát je fluidní a neukotvený a stále před ideologiemi dává přednost osobám silných vůdců (Ishiyama 1999, s. 90). Problém s demokracií uvnitř stranických organizací a špatná komunikace mezi užším vedením strany a její širší členskou základnou vede k přílišné koncentraci moci v rukou výrazných osobností. Bulhaři se spíše než se stranou a její politikou ztotožňují s jejím lídrem a v médiích se tak spíše než o politice, programu či výsledcích strany hovoří o politice, programu a výsledcích konkrétního lídra.

Většina bulharských politických stran by se tak podle Kitscheltovy typologie mohla řadit ke stranám *charismatickým* a *klientelistickým* (Kitschelt 1995). Mezi *klientelistické strany* bychom mohli v období devadesátých let, kdy probíhala privatizace, do jisté míry zařadit jak SDS, tak BSP, které se na tomto procesu podílely největší měrou. SDS za Ivana Kostova byla obviňována z toho, že se snažila alokovat státní zdroje do soukromých kapes¹⁹ a ani BSP se během privatizačního procesu nedokázala zbavit svého napojení na podnikatelskou sféru.

Druhým typem strany, který se v Bulharsku často vyskytuje, je strana *charismatického* typu. Tato strana je definována nestrukturovanou masou lidí, která se seskupuje okolo lídra (Ishiyama 1999). Mezi tento nestabilní typ strany můžeme počítat především Národní hnutí Simeon Druhý a dále mnoho malých stran, které vznikly štěpením mateřských stran většinou kvůli ambicím svého lídra, ale byly bez pevné struktury, sociální báze a politického programu. Bulharští předsedové většiny stran používají „populistickou rétoriku“. Dle Pakulskiho je tato rétorika součástí normalizačního procesu a pod tíhou každodenních povinností se pak *charismatický leadership* mění ve stabilní „nepopulistickou formu“

¹⁹ Obecně je téma klientelismu jako takového dodnes silným předvolebním sloganem. Politické strany vzniklé v devadesátých letech jsou osočovány z rozkrádání státu, ale ani strany, které vznikly po r. 2000, nejsou v tomto ohledu bez viny. Korupce a klientelistické sítě jsou proto dvě z nejčastěji používaných slov, pokud hovoříme o problémech bulharské politiky.

komunikace s občany (Pakulski 1995). V Bulharsku, ale, zdá se i více jak 20 let od přechodu k demokracii stále vznikají nové strany tohoto typu (ATAKA, RZS, GERB).

5.4. Frakcionalismus v bulharských stranách

Bulharský stranický systém, který je relativně koncentrovaný, ale není konsolidovaný a vykazuje vysoký vnitřní frakcionalismus stran. Ten je tedy jednou z důležitých charakteristik stranického systému a v práci mu již byla věnována značná pozornost v částech věnujících se jak jednotlivým stranám, tak vývoji stranického systému. Jak již bylo naznačeno, vysoká míra vnitřního frakcionalismu může být způsobena mnoha faktory, přičemž jedním z nich je i dominance různých předvolebních aliancí, vznikajících čistě účelově, aby došlo k mechanickému spojení pro ně odevzdaných hlasů ve volbách. Především začátek devadesátých let byl charakteristický vysokým počtem různých front a hnutí, bez pevné organizační struktury. Tyto skupiny vznikaly a rozpadaly se především jako odpověď na změny v alokaci moci schopných lídrů. Někteří autoři viděli problém stranického systému v devadesátých letech právě v tomto velkém počtu stran, které se jen minimálně lišily ve svém programu a nahrávaly tak SDS a BSP (Panov 2000). Hlavním důvodem pro vysoký frakcionalismus však v Bulharsku zůstávají ambice jednotlivých lídrů. Problém nestability politických stran a z toho vyplývající nestability celého systému je podle N. Genova důvodem, pro nějž Bulharskou politickou situaci charakterizuje sled transformačních krizí (Genov 1998).

5.5. Slabost levice

Přestože BSP si po první polovinu devadesátých let udržovala silné postavení v systému a v r. 2005 pak pod hlavičkou Koalice pro Bulharsko vyhrála volby, můžeme pozorovat její konstantní ztrátu vlivu. Karasimeonov na druhé straně hovoří dokonce o „hegemonii“ BSP v první polovině 90. let (Карасимеонов 2006). Toto tvrzení si ovšem zaslouží větší pozornost, protože tak docela nepřiznává význam skutečnému důvodu, pro nějž může pozice BSP v devadesátých letech navozovat pocit silného postavení. Polemiku

s Karasimeonovem lze vést na dvou rovinách. Předně, BSP se potýkala s naprostou ideologickou vyprázdněností (zlepšení v tomto ohledu nepřineslo ani nové tisíciletí) a procházela jednou stranickou krizí za druhou, takže o hegemonii můžeme hovořit snad jen ve vztahu k ostatním stranám levice, které byly prakticky neexistující. Za druhé Karasimeonov opomíjí fakt, že vzhledem k nestabilitě opozice se jí podařilo významnou měrou svoje pozice sice uchránit (Karasimeonov 2005), ale zdaleka nedisponovala takovým postavením a elektorátem, aby zcela ovládla politický prostor a stala se tak skutečným hegemonem.

Předčasné volby v květnu 2013 zastihly stranu nepřipravenou a ta tak nedokázala využít situace a zmobilizovat voliče. Přestože se jí přes prohru ve volbách podařilo zformovat technokratický kabinet je více než pravděpodobné, že se jí mandát nepodaří dokončit. Postupná ztráta vlivu v devadesátých letech, špatná ekonomická politika, spojování strany s korporativistickými zájmy během let 2005 – 2009, ale i nevýrazné postavy předsedů odsunuly BSP do defenzivní pozice. Záchranou strany je tak naprostá slabost levice, která v Bulharsku k BSP nenabízí téměř žádnou alternativu. Strany, které se v průběhu 24 let od pádu komunismu chtěly etablovat na levé straně spektra, se neudržely více jak jedno volební období. Tato slabost na levici, neschopnost nabídnout skutečně sociálnědemokratickou politiku, která by byla schopná odolávat nařčením z předchozího spojení s komunismem, napomáhají přetrvávajícímu rozdělení společnosti.

5.6. Rekonstrukce nebo konstrukce? Otázka konsolidace bulharského stranického systému.

Bulharský stranický systém není ani po více jak dvaceti letech plně konsolidovaný. Stranický systém, v devadesátých letech do určité míry stabilní v tom smyslu, že se u moci střídaly dva póly, pak po r. 2001 prošel zásadní proměnou. Důvěra, kterou voliči v r. 2001 svěřili téměř neznámé straně, která následně ve volbách porazila svoje „zavedené“ konkurenty a opakování této situace o několik let později, kdy zvítězila strana GERB, je důkazem, že systém je náchylný k prudkým změnám ve svém složení, přičemž stále zachovává silně polarizované rozdělení na pravici a levici. Důkazem nekonsolidovaného stranického systému mohou indikovat i jeho výše zmíněné charakteristiky a v neposlední řadě i probíhající politická krize.

5.7. Kam směřuje bulharský stranický systém?

Najít odpověď na tuto otázku není jednoduché a pouštět se do věštění z křišťálové koule není ani žádoucí. Některé trendy, které vyplývají z výše popsaného vývoje stranictví a také charakteristik systému, jsou však zřejmé. Předně je potřeba uvést, že bipolární uspořádání z devadesátých let je překonáno i přesto, že polarita mezi pravíci a levíci není o nic menší. Zdá se, že bulharský stranický systém bude vykazovat čím dál tím větší prvky multipartismu při zachování silné cleavage mezi pravým a levým spektrem.

Dalším prvkem, který do značné míry charakterizoval bulharskou politiku od devadesátých let, byla snaha přiblížit se Evropě a stát se opět plnoprávným členem rodiny evropských států. Tato snaha byla naplněna v r. 2007 vstupem Bulharska do EU, ale vzhledem k tomu, že Bulharsko je jedním z jejích nejchudších členů, zdá se, že tato „mise“ bulharské politiky ještě není splněna. Zřetelným prvkem je také stále relativně fluidní voličská základna, která nezůstává věrná jedné straně, ale často hledá alternativu. Strmý pokles voličů by pak mohl být znakem politické apatie, která je ale v kontradikci s narůstajícími protesty, které se objevují ve zvýšené míře již od zimních měsíců r. 2012. S nespokojeností občanů se stavem politiky souvisí a pravděpodobně i bude souviset nárůst preferencí nacionalistické strany ATAKA a vysoká míra hlasů, kterou voliči rozprostrou mezi malé strany, které ale při celonárodním kvóru 4% nemají šanci na úspěch. S přihlédnutím k pokračující společenské i ekonomické krizi lze předpokládat, že trend v budoucnu ještě poroste.

Vzhledem k vysoké míře provázanosti bulharské politiky s ekonomikou, korupčním skandálům, ale i ekonomickým problémům občanů lze očekávat nárůst protestů a v konečném důsledku i předčasné volby. Todorov tvrdí, že bulharští voliči stále mají pocit, že nové volby vždy od začátku změny bulharskou politiku jako takovou. (Тодоров 2005) Volby ovšem samy o sobě nemohou přinést výraznější změnu jak ve složení NS, tak ve fungování bulharské politiky. To, co bulharská politika potřebuje, jsou totiž změny hlubšího charakteru, které by přinesly transparentnost, lepší soudnictví a odpovědnou státní správu.

ZÁVĚR

Poté, co se Bulharská komunistická strana pod tíhou situace v Bulharsku v listopadu 1989 odhodla k provedení vnitřních reforem a odstavení Todora Živkova od moci, došlo k tranzici, jejíž tempo si strana mohla do jisté míry diktovat, která ovšem znamenala konec jejího monopolu moci ve státě poté, co se etablovala její hlavní konkurence, opoziční Svaz demokratických sil.

Přesun iniciativy na stranu opozičních sil umožnil pokojný přechod k demokracii a počátek nového stranického systému, který byl po devadesátá léta charakterizován silně polarizovaným postavením mezi dvěma hlavními silami – Bulharskou socialistickou stranou a Svazem demokratických sil. Střídání pravicových a levicových vlád, které často nebyly schopny dokončit svůj mandát, v r. 1997 ukončila ekonomická krize, která zapříčinila předčasný pád socialistické vlády a vedla k vítězství pravice, jež byla poprvé schopná dokončit svůj mandát. Neúspěšná politika pravice vedla v r. 2001 k vítězství do té doby neznámé strany Národní hnutí Simeon Druhý, přičemž výsledky voleb narušily do té doby bipolární uspořádání stranického systému. Od r. 2001 tak dochází k projevům multipartismu v bulharské politice ovšem s přetrvávajícím silně polarizovaným uspořádáním.

Přestože stranické uspořádání devadesátých let vykazovalo silnou polarizaci, nelze jej charakterizovat jako systém blízký Sartoriho konceptu polarizovaného pluralismu, a to z toho důvodu, že nevykazuje některé z jeho charakteristik, především existenci středového pilíře. Hodnocení vývoje stranického systému v Bulharsku škodí přílišné natahování a rozměňování politologických konceptů a také nejasné definování důvodů, které předního bulharského politologa G. Karasimeonova vedly ke konstatování, že bulharský stranický systém lze jako polarizovaný pluralismus charakterizovat.

Hlavní náplní předkládané práce bylo popsat vývoj stran a stranického systému v Bulharsku po r. 1989, přičemž hlavním postupem byla empirická analýza tohoto vývoje. Práce se snažila za pomoci několika teoretických poznámek specifikovat hlavní charakteristiky bulharského stranického systému. Zkoumány tak byly mezi jinými koncepty frakce a frakcionalismu, polarizace a polarizovaného pluralismu.

Nedílnou součástí práce tvoří část popisující hlavní politické strany v Bulharsku a část popisující samotný vývoj stranického systému.

Závěrečná kapitola pak zmiňuje nejdůležitější prvky bulharského systému, jako polarismus, nacionalismus, silnou pozici lídra ve straně a vysokou míru frakcionalismu. Konstatována je slabost levicových stran a konstrukce systému, který není plně

konsolidovaný. V neposlední řadě je na základě provedené analýzy popsáno, kam by mohl stranický systém v Bulharsku dále směřovat.

SEZNAM ZDROJŮ

Literatura

- Baeva Iskra, Kalinova Evgenia.** (2010) Bulgarian Turks During the Transition Period, In Katsikas, Stefanos (ed.) *Bulgaria and Europe, Shifting Identities*, London: Anthem Press, s. 63-78
- Balázs, Lilla.** (2006) *Politics of Balance, The Conjecture of Ethnic Party Formation and Development in Romania and Bulgaria*, M.A. Thesis in Advanced European and International Studies, Nice:
- Bell, John D..** (1993) Bulgaria, In White, Batt, Lewis (ed.) *Development in East European Politics*, Durham: Duke University Press, s. 83-97
- Beyme von, Klaus.** (1996) *Transition to Democracy in Eastern Europe*, Great Britain: London Macmillan Press LTD
- Birch, Sarah.** (2003) *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*, New York: Palgrave Macmillan,
- Boucek, Françoise.** (2009) Rethinking Factionalism: Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism, *Party Politics*, Vol.XV, No.4, s. 455 – 485
- Crampton Richard.** (1997) *A Concise History of Bulgaria*, Cambridge: Cambridge University Press
- Crampton Richard.** (2007) *Bulgaria*, Oxford: Oxford University Press
- Dellenbrant, Jan Ake.** (1993) Parties and Party Systems in Eastern Europe, In White, Batt, Lewis (ed.) *Development in East European Politics*, Durham: Duke University Press, s. 147-162
- Dimitrov Vesselin.** (2006) Bulgaria: A Core Against the Odds, In Dimitrov, Goetz, Wallmann, *Governing after Communism, Institutions and Policy Making*, USA: Rowman & Cittlefield Publishers, Inc., s. 159 – 186
- Dimitrova, Boryana.** (Podzim 2002) An Empirical Model of Voting Behaviour in Bulgarian Parliamentary Elections of 1994, *The American Economist*, Vol. 44, , No.2, s. 71-77
- Dvořáková, Vladimíra, Kunc, Jiří.** (1994) *O přechodech k demokracii*, Praha: SLON
- Frison-Roche Francois.** (2000) The Role of the state and the New Rules of State Governance in Transition Countries, The Case of Bulgaria, In Sharlandjieva Rada, Programm Coordinator (ed.), *1989-1999 Ten Years Later*, Sofia: Foundation „Dr. Zhelyu Zhelev“, s. 103-112

- Ganev**, Venelin I. (Červen 2003) The Bulgarian Constitutional Court 1991-1997: A Success Story in Context, *Europe-Asia Studies*, Vol.55, No.4, s. 597-611
- Genov** Venelin I. (2001) Bulgaria: The (Ir)Relevance of Post-communist Constitutionalism, In Zielonka Jan (ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Vol.I, Institutional Engineering*, Oxford: Oxford University Press, s. 186-211
- Genov**, Nikolaj. (1998) Editor's Introduction,. In Genov, Nikolaj (ed.), *Central and Eastern Europe: Challenges of Continuing Transformation in Central and Eastern Europe, Continuing Transformation*, Paris-Sofia: S.A. „Publishing House“, s. 9-36
- Ghodsee** Kristen. (Květen/Červen 2008) Left Wing, Right Wing, Everything, Xenophobia, Neo-totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria, *Problems of Post-Communism*, Vol. 55, No.3, s.26 – 39
- Heywood**, Andrew. (2008) *Politologie*, 3 vyd., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., (překlad: Zdeněk Masopust)
- Ishiyama** John T.. (Březen 1999) The Communist Successor Parties and Party Organizational Development in Post-Communist Politics, *Political Research Quarterly*, Vol. 52, No.1, s. 87-112
- Kanev**, Dimitar. (1996) Bulgaria „Left“ and „Right“ in the Emerging Party System. In Matynia, E. (ed.) *Grappling with democracy:Deliberations on Post-Communist Societies (1990-1995)*, Praha: SLON, , s. 176-188
- Karasimeonov**, Georgi. (2005) Internal Party Democracy, The Case of Four Major Political Parties in Bulgaria, , In Karasimeonov Georgi (ed.), *Organizational Structures and Internal Party Democracy in South Eastern Europe*, Sofia: GorexPress, s. 96-113
- Karasimeonov**, Georgi. (1995a) Differentiation Postponed: Party Pluralism in Bulgaria, In Wightman, Gordon (ed.), *Party Formation in East-Central Europe, Post-Communism politics in Czechoslovakia, Hungary, Poland and Bulgaria*, Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited, s. 154 – 178
- Karasimeonov**, Georgi (1995b): Parliamentary Elections of 1994 and the Development of the Bulgarian Party System, *Party Politics*, Vol.1, No.4, s. 579-587
- Karasimeonov**, Georgi. (1999a) Between Democracy and Authoritarianism in Bulgaria, In Lawson Kay, Römmele Andrea, Karasimeonov Georgi (ed.), *Cleavages, Parties and Voters, Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Romania*, Westport, Connecticut: Praeger Publishers, s.37-45
- Karasimeonov**, Georgi. (1999b) Past and New Cleavages in Post-Communist Bulgaria, In Lawson Kay, Römmele Andrea, Karasimeonov Georgi (eds.), *Cleavages, Parties and Voters*,

Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Romania, Westport, Connecticut: Praeger Publishers, s. 109-121

Karasimeonov, Georgi. (2004) The Party System in Bulgaria. In Karasimeonov, Georgi (ed.): *Political Parties and the Consolidation of Democracy in South Eastern Europe*. Sofia: GorexPress Publishing house , s. 39-57

Karasimeonov, Georgi. (Jaro 1996a) The Legislature in Post-Communist Bulgaria. In Olson David, M., Norton Philip (ed.) *The Journal of Legislative Studies, Special Issue on The New Parliaments of Central and Eastern Europe*, Vol.II, No.1, London: Frank Cass & Co. Ltd, s. 40 – 81

Karasimeonov, Georgi, (1996b) Bulgaria's New Party System. In Pridham G., Lewis, P.G., (ed.), *Stabilising fragile democracies. Comparing new party systems in Southern and Eastern Europe*, London: Routledge, s.254-265

Kitschelt Herbert, (Říjen 1995) The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies, Theoretical Propositions, *Party Politics*, Vol.I, No.4, , s. 109-121

Kitschelt Herbert, **Mansfeld** Zdenka, **Markowski** Radoslaw, **Tóka** Gábor. (1999) *Post-Communist Party Systems, Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*, Cambridge: Cambridge University Press,

kolektiv autorů, (Prosinec 2001) *BULGARIA 2000, Development Coordination Report*, United Nations Development Programme, Sofia

Koshlukov Emil. (2000) The Political Election in Bulgaria, In Sharlandjieva Rada, Programm Coordinator (ed.), *1989-1999 Ten Years Later*, Sofia: Foundation „Dr. Zhelyu Zhelev“, s.146-148

Mair, Peter. (2002) *Party System Change, Approaches and Interpretations*, Oxford: Oxford University Press,

Malinov Svetoslav. (2002) Challenges to the Right, The Future of the Bulgarian Right, One Year After the Parliamentary Elections. In Znepolski, Ivaylo, Tchervenkova Koprinka, Kiossev Aleksander (ed.), *Penser la transition-Transition-Rethinking the transition*, Sofia: St. Kliment Ohridski University of Sofia Press, s.117-125

Michailova, Snežina. (Květen-Červen 1997) The Bulgarian Experience in the Privatization Process, *Eastern European Economics*, Vol.35 No.3, s.75-92

Michels, Robert. (2001) *Political Parties, A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Kitchener: Batoche Books

- Panov** Asparouh. (2000) The Multi-Party System in the Period of Transition and the Bipolar Political model, In Sharlandjieva Rada, Programm Coordinator (ed.), *1989-1999 Ten Years Later*, Sofia: Foundation „Dr. Zhelyu Zhelev“, s. 143-145
- Pappalardo**, Adriano. (2007) Electoral systems, Party Systems, Lijphart and Beyond, *Party Politics*, Vol.13, No.6, s.721 – 740
- Rychlík** Jan. (2000) *Dějiny Bulharska*, Praha: LN
- Sartori**, Giovanni. (2005) *Strany a stranické systémy, Schéma pro analýzu*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), (překlad: Jiří Kohoutek a Petr Tomáš)
- Shopov**, Vladimir. (1999) How the Voters Respond in Bulgaria. In Lawson Kay, Römmele Andrea, Karasimeonov Georgi (ed.), *Cleavages, Parties and Voters, Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Romania*, Westport, Connecticut: Praeger Publishers, s. 187-202
- Spirova** Maria. (2010) Bulgaria Since 1989, In Ramet Sabrina (ed.), *Central and Southeast European Politics Since 1989*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 401 – 420
- Spirova**, Maria. (2005), Political Parties in Bulgaria, Organizational Trends in Comparative Perspective, *Party Politics*, Vol.11, No.5, s. 601-622
- Strmiska**, Maxmilián, Parties, Poles and the Post-Communist party arrangements: A Study on Conceptualization of Poles and Polarity, *Central European Studies Review*, Vol. IV (Spring 2002), No.1,
- Strmiska**, Maxmilián. (2000) Bipolarita, "třetí strany" a utváření postkomunistického multipartismu v Bulharsku. Teoreticko-metodologická poznámka. *Středoevropské politické studie*, Brno: Mezinárodní politologický ústav, Vol.2, No.2, dostupné z: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=126>
- Syngelos**, Yannis, (Jaro 2010), Playing the Patriotic along with the European Card: Saksoburggotski's Discourses, 2001 – 2005, *SLOVO*, Vol.22, No.1, s. 21 – 37
- Vassilev** Nikolaj. (2000) Bulgaria-The Prospects of Democracy, In Sharlandjieva Rada, Programm Coordinator (ed.), *1989-1999 Ten Years Later*, Sofia: Foundation „Dr. Zhelyu Zhelev“, s. 50-52

Карасимеонов, Георги. (2006) *Партийната система в България*, София: ГорексПрес (второ преработено и допълнено издание),

(Karasimeonov, Georgi. (2006) *Partijnata sistema v Balgaria*, Sofia: GoreksPres, vtoro preraboteno i doplneno izdanie)

Карасимеонов Георги. (2010) *Партийната Система в България, трето преработено и допълнено издание*, София: Фридрих Еберт

(Karasimeonov, Georgi. (2006) *Partijnata sistema v Balgaria*, tretio preraboteno i doplneno izdanie, Sofia: FridrichEbert)

Куртоа, Стефан. (2012) Изходът от комунизма Едно трудно начинение. In Рош Франсоа Фризон, *Кръглата маса от 1990г.: Основополагащ акт на българската демокрация*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, s.137- 150

(Kurtoa, Stefan. (2012) Izchodt ot komunisma Edno trudno načinenie. In Rosh Francoa Frizon, *Krglava masa ot 1990g.: Osnovopolagasht akt na balgarskata demokracija*, Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv.Kliment Ohridski“, s. 137-150)

Пейков, Тошо К. (1996) *Записки по Българските реформи, Анализ на един неуспешен преход*, „Янус“ - ЕООД

(Pejkov Tosho K. (1996) *Zapiski po Balgarskite reformi, Analiz na edin neuspeshen prechod*, Janus – EOOD)

Тодоров, Антоний, **Димитрова** Боряна, **Цанов** Васил, **Димитров** Димитър, **Кръстев** Иван, **Иванов** Камен, (1997) *Българските избори 1990-1996г.,Резултати, анализи, тенденции*, София: Издателство „Демократични традиции Деметра“,

(Todorov Antonij, Dimitrova Borjana, Canov Vasil, Dimitrov Dimitr, Krstev Ivan, Ivanov Kamen, (1997) *Balgarskite izbori 1990-1996g. Resultati, analizi, tendencii*, Sofia: Izdatelstvo „Demokraticхни традиции Demetra“)

Тодоров, Антоний. (2005) *Политическият живот в България 1990–2005*, София: Изток–Запад

(Todorov, Antonij. (2005) *Politicheskiyat zhivot v Balgaria 1990-2005*, Sofia: Iztok-Zapad)

Цураков, Ангел. (2010) *Управляващите политически партии в България 1879- 2010*, София: „Изток- Запад“

(Curakov, Angel. (2010) *Upravljavashtite politicheski partii v Balgarija 1879-2010*, Sofia „Iztok-Zapad“)

Internetové zdroje

Barzachka, Nina. (2009) Scholars Research Brief: Mechanisms of Electoral System Choice, Bulgaria 1990, 1991, 2009, *IREX.ORG* [on-line]. Prosinec 2009, Dostupné z <http://www.irex.org/sites/default/files/Barzachka.pdf> [cit. 13. listopadu 2012]

Dikov, Ivan. (2009) Bulgaria Nationalist "Ataka" Party Leader Siderov: I Can't Be Follower of Hitler, *novinite.com*, [on-line]. 26. červen 2009, Dostupné z http://www.novinite.com/view_news.php?id=105072 [cit. 13. června 2012]

Drumeva, Emilia. (2013) Electoral Systems, Particular Aspects and Bulgarian Case Study, [on-line]. Duben 2007, Dostupné z <http://www.enelsyn.gr/papers/w3/Paper%20by%20Prof.%20Emilia%20Drumeva.pdf> [cit. 5. června 2013]

Habdank-Kołaczowska, Sylvana. (2013) Nations in Transit 2013: Authoritarian Aggression and the Pressures of Austerity, *Freedomhouse.org* [on-line] Dostupné z <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/NIT%202013%20Booklet%20-%20Report%20Findings.pdf> , [5. července 2013], s. 1-24

Todorov, Antony. (2008) National Populism versus democracy, *Eurozine* [on-line]. (19. června 2008), Dostupné z <http://www.eurozine.com/articles/2008-06-19-todorovantony-en.html> [cit. 6. července 2013], překlad do AJ: Katerina Popova

Tucker, Joshua. (2013) Post-Election Report: 2013 Bulgarian Parliamentary Elections, *The Monkey Cage*, [on-line]. 20.května 2013, Dostupné z <http://themonkeycage.org/2013/05/20/post-election-report-2013-bulgarian-parliamentary-elections/> [cit. 8. července 2013]

Bulgaria introduced mixed electoral system for General election 2009, *novinite.com*, [on-line]. 13. duben 2009, Dostupné z http://www.novinite.com/view_news.php?id=102749 [cit. 13. června 2012]

Димова, Галина. (2009) Проф. Георги Карасимеонов: Бойко Борисов е премиерът с най-много власт в България за последните 20 години, *Focus* [on-line] 6.srpna 2009. Dostupné z <http://www.focus-news.net/?id=f12615>. [cit. 9. července 2013]

(Dimova, Galina, (2009) Prof. Georgi Karasimeonov: Bojko Borisov e premiert s naj-mnogo vlast v Balgarija za poslednite 20 godini)

20 точки на партия АТАКА, *Ataka.bg* [on-line]. Dostupné z http://www.ataka.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=13&Itemid=51 [cit. 8. července 2013]
(20 točki na partija АТАКА)

История. *DPS.BG* [on-line]. Dostupné z <http://www.dps.bg/about/history.aspx> [cit. 8. července 2013]
(Istorija)

С ДПС за свободна и сигурна България!, ПЛАТФОРМА на Движението за права и свободи, ЗА ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ 2013Г. *DPS.BG* [on-line]. Dostupné z <http://www.dps.bg/elections/platforma-2013.aspx> [cit. 8. července 2013]
(S DPS za svobodna i sigurna Balgarija! Platforma na Dvizhenieto za prava i svobodni, Za parlamentni izbori 2013G)

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze [online]. 2009 [cit. 5. června 2013]. Pravidla a metodické pokyny pro zpracování a odevzdání bakalářské/diplomové práce. Dostupné z <http://www.ff.cuni.cz/FF-7296.html>

Ústav politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze [online]. 2010 [cit. 5. červen 2013]. Náležitosti písemných prací. Dostupné z <http://upol.ff.cuni.cz/nalezitosti-pisemnych-praci/>

Výsledky voleb v tabulkách byly čerpány z: *NSD European election database* [on-line]
Dostupné z: http://www.nsd.uib.no/european_election_database/country/bulgaria/ [cit. 5. června 2013]